

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
НА УРОКАХ ДИЗАЙНУ І ТЕХНОЛОГІЙ**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти –другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 632 групи

спеціальності 013 «Початкова освіта»

Яким`юк Соломія Ігорівна

Керівник: кандидат педагогічних наук

асистент Маковійчук О.В.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №3 від 7 листопада 2023 р*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЧЕРНІВЦІ – 2023

АНОТАЦІЯ

Яким`юк С.І. Виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій. – Рукопис. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 107 с.

Магістерська робота присвячена дослідженню питання виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій. На основі проведеного аналізу наукових джерел розкрито історичні особливості розвитку толерантності; здійснено аналіз сутності толерантності в філософському, психологічному, педагогічному аспектах; уточнено види толерантності. Визначено, що формування толерантності в учнів початкових класів є складним процесом цілеспрямованої та організованої взаємодії учителя та учнів, результатом якої буде формування толерантної свідомості, що через толерантні емоції та гуманістичні мотиви втілюватиметься в толерантній взаємодії з іншими людьми, виявлятиметься у поведінці й вчинках учнів, у ціннісному ставленні до себе та інших.

Визначено, що комплекс фізичних, психічних, інтелектуальних, пізнавальних, мотиваційних, емоційних якостей властивих дітям молодшого шкільного віку впливають на процес виховання толерантності.

Вагомий потенціал у вихованні толерантності молодших школярів мають уроки дизайну і технологій, що спрямовані на формування в учнів досвіду партнерської взаємодії у процесі створення корисних та естетичних виробів, оцінювання й самооцінювання процесу та результатів власної або спільної діяльності, здатності презентувати результати творчої роботи, обговорювати їх з іншими, разом ефективно використовувати створені вироби через добродійну діяльність.

Проведене констатувальне дослідження дозволило отримати реальну картину стану вихованості толерантності учнів початкової школи. Зокрема,

учні демонстрували, недостатні знання й уявлення про толерантність, цінності толерантності. Суперечності між реальним станом проблеми та бажаним результатом стали рушійною силою визначення умов оптимізації процесу виховання толерантності молодших школярів, зокрема на уроках дизайну і технологій.

З метою ефективного виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій нами було обґрунтовано педагогічні умови, які сприятимуть оптимізації досліджуваного процесу, а саме: цілеспрямоване використання змісту технологічної освітньої галузі та ефективних методів, форм, засобів виховання в молодших школярів толерантного ставлення до оточуючих; реалізація партнерської взаємодії процесі проєктно-технологічної діяльності молодших школярів; підготовка вчителів та батьків до виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій.

Ключові слова: виховання, толерантність, толерантна поведінка, молодший школяр, уроки дизайну і технологій, педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій.

ABSTRACT

Yakymiuk S.I. Education of tolerance of younger schoolchildren in design and technology lessons. – Manuscript Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Primary Education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 107 p.

The master's thesis is devoted to the study of the issue of education of tolerance of younger schoolchildren in design and technology classes. On the basis of the conducted analysis of scientific sources, the historical features of the development of tolerance are revealed; an analysis of the essence of tolerance in philosophical, psychological, and pedagogical aspects was carried out; types of tolerance have been specified. It was determined that the formation of tolerance in elementary school students is a complex process of purposeful and organized interaction between the teacher and students, the result of which will be the

formation of tolerant consciousness, which through tolerant emotions and humanistic motives will be embodied in tolerant interaction with other people, will be manifested in the behavior and actions of students, in value attitude towards oneself and others. It was determined that a complex of physical, mental, intellectual, cognitive, motivational, emotional qualities characteristic of children of primary school age influence the process of education of tolerance.

Lessons in design and technology, which are aimed at forming in students the experience of partner interaction in the process of creating useful and aesthetic products, evaluation and self-evaluation of the process and results of own or joint activities, the ability to present the results of creative work, discuss them with others, together effectively use the created products through charitable activities.

The conducted ascertainment study made it possible to obtain a real picture of the state of tolerance education of primary school students. In particular, students demonstrated insufficient knowledge and ideas about tolerance, the values of tolerance. Contradictions between the real state of the problem and the desired result became the driving force for determining the conditions for optimizing the process of education of tolerance of younger schoolchildren, in particular in design and technology lessons.

In order to effectively educate younger schoolchildren in tolerance in design and technology lessons, we substantiated the pedagogical conditions that will contribute to the optimization of the researched process, namely: purposeful use of the content of the technological educational field and effective methods, forms, means of educating younger schoolchildren in a tolerant attitude towards others; implementation of partnership interaction in the process of project-technological activity of younger schoolchildren; preparation of teachers and parents for education of tolerance of younger schoolchildren in design and technology lessons.

Key words: education, tolerance, tolerant behavior, junior high school student, design and technology lessons, pedagogical conditions for education of tolerance of junior high school students in design and technology lessons.

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>		6
РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ДИЗАЙНУ І ТЕХНОЛОГІЙ	11
1.1.	Сутнісна характеристика поняття «толерантність» у психолого-педагогічній літературі	11
1.2.	Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку	23
1.3.	Можливості уроків дизайну і технологій у вихованні толерантності молодших школярів	32
	<i>Висновки до розділу 1</i>	41
РОЗДІЛ 2.	ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ДИЗАЙНУ І ТЕХНОЛОГІЙ	42
2.1.	Констатувальне дослідження стану вихованості толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій	42
2.2.	Педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій	49
	2.2.1. Цілеспрямоване використання змісту технологічної освітньої галузі та ефективних методів, форм, засобів виховання в молодших школярів толерантного ставлення до оточуючих;	50
	2.2.2. Реалізація партнерської взаємодії у процесі проєктно-технологічної діяльності молодших школярів;	61
	2.2.3. Підготовка вчителів та батьків до виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій	65
	<i>Висновки до розділу 2</i>	71
	<i>Висновки</i>	73
	<i>Список використаних джерел</i>	76
	<i>Додатки</i>	84

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією із актуальних проблем світової спільноти, яка потребує значної уваги – є соціальна нетерпимість, яка може бути обумовлена особистісною, національною, релігійною чи соціальною зарозумілістю, ворожим ставленням однієї людини до іншої, відмінної від себе. Важливість цієї проблеми обумовлена реаліями сьогодення, які хвилюють людство, а саме: зростання кількості зон конфліктів, розширення мережі екстремістських організацій, прояви агресії, булінгу, негативізму в дитячому та молодіжному середовищі.

Тому важливою стає підготовка молоді до життя в сучасному полігамному світі, що припускає формування толерантності як якості особистості. Навчання в початковій школі забезпечує найсприятливіші умови для формування соціально-значущих якостей особистості, серед яких виокремлюють і толерантність. Толерантна свідомість молодших школярів формується в освітньому процесі завдяки орієнтації на їх культурний вибір, надання можливості сповідати свою релігію, народну, національну культуру, визнання прав на рівнозначне існування й розвиток всіх соціальних верств населення у сучасному світі. Толерантність як особистісне утворення допомагає учням молодшого шкільного віку формувати реальне уявлення про себе й оточуючих людей.

Ідея гуманізму, створення плідної взаємодії на основі взаємоповаги та дружнього ставлення, нетерпимості до дискримінації й екстремізму набувають особливої уваги та важливості в Україні. Це відображено в освітніх документах (Закони «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепція Нова українська школа, Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді та ін.), в яких наголошується на важливості утвердження висококультурної особистості як найвищої цінності суспільства, яка будує взаємини з оточенням на засадах взаєморозуміння, толерантності, милосердя, добротності.

Підґрунтя вихованості особистості закладається у дитинстві. Вже з перших днів навчання дитини в школі, вона може стикнутися з ситуаціями морального вибору та опинитися в складній ситуації, через брак досвіду для розуміння й розв'язання соціальних задач різного рівня. Особливо гостро це позначається в умовах інтеграції у колектив дітей з особливими освітніми потребами; школярів – представників інших національностей; однолітків, які зовні відрізняються від більшості тощо.

Виховання культури взаємин, формування толерантного свідомого ставлення до інших є обов'язковою та важливою умовою розвитку повноцінної особистості молодшого школяра. За переконанням І. Гавриш: «значущі дорослі – батьки та педагоги – мають вести цілеспрямовану систематичну роботу з закладання основ «культури особистісного сприйняття і взаємодії у різних видах життєдіяльності молодших школярів, оскільки саме у цьому віці лежать витоки тих важливих змін, які відбуватимуться на етапі їх особистісного зростання – включення у багатоаспектну систему міжособистісних відносин» (Гавриш І., 2017).

Стан дослідження проблеми. Науковці психолого-педагогічної галузі завжди надавали особливу увагу проблемі формування толерантності, дружніх стосунків в шкільному середовищі, особливостям формуванню взаємин школярів, умовам виховання культури спілкування між учнями. Теоретичні засади формування міжособистісних стосунків на гуманістичній основі окреслено в працях І. Беха, В. Киричок, Г. Пустовіта В. Сухомлинського та ін. Психологічний аспект толерантності особистості розкрито в роботах А. Маслоу, К. Роджерса.

З позицій педагогіки толерантність розглядається вченими у поєднанні з вихованням доброзичливого ставлення до інших народів, а також у контексті культури міжнаціонального спілкування в полікультурному середовищі (В. Присакар). Принципи виховання толерантності досліджують Е. Антипова, Р. Безпальча, І. Бех, С. Герасимов, О. Захаренко, Е. Койкова, О.

Матієнко, К. Нідерсон, Ю. Тодорцева та ін. Особливості виховання толерантності молодших школярів розкрито в працях І. Беха, А. Богущ, О. Волошиної, О. Гордійчук, Г. Коберник, Т. Кравченко, В. Кремень, В. Кузь, О. Пометун, О. Сухомлинської та ін.

Виходячи із сімейного середовища, дитина, опиняється в певних соціальних інститутах (заклад дошкільної освіти, школа, заклад вищої освіти) та зустрічається із іншими цінностями, нормами, культурами й до цього вона має бути готова. Вона має вміти адекватно, доброзичливо сприймати інших дітей, реагувати відповідно на ту чи іншу ситуацію, правила, незвичні для неї події. Саме тому, починаючи з молодшого шкільного віку варто виховувати у дітей терпимість у ставленні до однолітків, старших, толерантне ставлення до людей, що оточують.

Саме учитель початкових класів може допомогти кожному учневі не лише ефективно оволодіти базовими знаннями із різних освітніх галузей, а й залучити школярів до засвоєння моральних норм та правил поведінки, цінностей, прийнятих у суспільстві.

Розуміння толерантності як необхідної умови миру, як поваги, сприйняття та розуміння думок, поглядів, поведінки інших, відмінних від нас, захист власних думок, поглядів, свобод ненасильницьким способом, знайшло втілення в сучасних концепціях виховання дітей та молоді України.

Актуальність проблеми у сучасному світі зумовила вибір теми магістерського дослідження: ***«Виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій»***.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій.

Для досягнення мети визначено наступні ***завдання***:

1. Проаналізувати проблему виховання толерантності молодших школярів у психолого-педагогічній літературі.

2. Розкрити потенціал змісту уроків дизайну і технологій у контексті досліджуваної проблеми.

3. Здійснити експериментальне дослідження рівнів вихованості толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій.

4. Обґрунтувати педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій.

Об'єкт дослідження – виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися:

- **теоретичні методи дослідження** (вивчення та аналіз нормативно-правових документів, наукової педагогічної та психологічної літератури, узагальнення отриманої інформації з метою дослідження сутності та змісту виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій);

- **емпіричні методи дослідження** (здійснення констатувального дослідження, спостереження, бесіди, анкетування).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в роботі проаналізовано нормативну та наукову психолого-педагогічну літературу з досліджуваної проблеми, обґрунтовано особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку, теоретично обґрунтовано завдання, сутність толерантності учнів, як важливої якості особистості, розкрито педагогічні умови її виховання.

Практичне значення дослідження. Здійснено констатувальне дослідження рівнів вихованості толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій у сучасній початковій школі; виокремлено педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів, які можуть бути використані у практичній діяльності вчителя початкових класів в

навчальному процесі з дизайну і технологій, студентами при написанні статей та курсових робіт, при підготовці до семінарських та практичних занять з педагогічних дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні аспекти нашого дослідження було апробовано та продемонстровано на щорічній студентській конференції Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (тема виступу: «Формування толерантності молодших школярів»), також в процесі проходження професійної (педагогічної) практики та професійної (організаційно-методичної) практики.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ І
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ
ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
НА УРОКАХ ДИЗАЙНУ І ТЕХНОЛОГІЙ

1.1. Сутнісна характеристика поняття «толерантність» у психолого-педагогічній літературі

Толерантність виступала предметом вивчення багатьох наук, зокрема філософії, соціології, педагогіки та психології тощо. Вчені розуміють її як історико-філософський, суспільно-політичний, моральний, соціокультурний, психолого-педагогічний феномен.

У філософських дослідженнях у різні історичні епохи поняття «толерантність» розглядалось різними філософами як: «прагнення до «золотої середини» (Аристотель); «рівності інших самому собі (Гегель)»; «усвідомлення власного боргу» (І. Кант); «співчуття» (Ж.-Ж. Руссо, А. Шопенгауер); «збереження людського в людині» (А. Камю, Ж.- П. Сартр); «рефлексія «чужого» (В. Франкл); «розподіл досліджуваного феномену на два варіанти: толерантність – як чеснота, толерантність – як право» (С. Крісті) тощо.

Історично проблема толерантності набула розвитку у релігійній нетерпимості й виражала компроміс, на який були змушені піти католики і протестанти після того, як зрозуміли, що жодна зі сторін не зможе отримати перемогу. Розуміння толерантності у XVIII ст. було досить новим. Визнання толерантності, як фактор що змінює громадянський світ й захищає від несправедливості, набуло поширення завдяки діяльності філософів XVI - XVII ст., які повстали проти «терпіння нетерпимості» й жорстоких релігійних зіткнень. Саме Дж. Локк («Листи про толерантність») та Вольтер («Трактат про толерантність») стали одними з найпослідовніших захисників

толерантності. Через свої праці вони закликали людство до релігійної терпимості, до миру між релігіями та різноманітними соціальними прошарками .

В етиці категорія «толерантність» має витоки із гуманістичних тенденцій: «толерантність визнає історичне право на несхожість людей, логік, поглядів, культур і неодмінну цінність кожної людини та якостей, що відрізняють одну людину від іншої» (Малахов А., 2004).

Розглядаючи феномен «толерантність», дослідник В. Малахов зазначає, що: «суб'єктами толерантності є не тільки окремі особистості, але й великі та малі соціальні групи, інститути, держави» (Малахов В. А., 2004). Отже, толерантність розглядається як гарант суспільної стабільності усучасному суспільстві.

Від латинського слова «tolerans» (терплячий) толерантний означає терпимість до чужих думок та вірувань. В українській мові поняття «толерантність» за значенням найбільш близьке є терміном «терпимість», який означає здатність терпіти, уміння миритися з чужою думкою, бути поблажливим до поведінки інших людей.

У філософському словнику толерантність розкривається як: «терпимість до інших поглядів», розуміється як «ознака впевненості в собі» (Філософський енциклопедичний словник, 2002). У «Словнику з етики» толерантність визначається як: «терпимість до іншого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань і виявляється у прагненні досягати взаєморозуміння і погодження різних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення і переконання» (Сучасний словник з етики, 2014).

У психологічному словнику толерантність тлумачиться як: «відсутність або послаблення реагування на якийсь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу» (Психологічний словник-довідник, 2020).

В українському педагогічному словнику С. Гончаренка толерантність тлумачиться як: «установка на розуміння й діалог з іншими людьми, визнання й повага, право на відмінність» (Гончаренко С., 1997).

У «Словнику іноземних слів» поняття «толерантність» подається як: «терпимість до чужих думок, вірувань, поведження, поблажливості до чого-небудь або до кого-небудь» (Словник іноземних слів). У тому ж словнику з'являються також два визначення, що пов'язані з біосоціальним аспектом: «повна або часткова відсутність реактивності людини; здатність організму переносити несприятливі впливи того або іншого фактора середовища» (Словник іноземних слів).

Отже, аналіз поданих вище визначень поняття «толерантність» дозволяє нам відзначити, що первинним значенням терміну «терпимість» є здатність терпимо, поблажливо ставитись до інших людей, їх звичок, звичаїв, поглядів; поблажливе ставлення до когось, чогось. Проаналізований матеріал дозволяє нам виокремити низку спільних ознак та їх лексичних понять, а саме: терпіння, терпимість, витримка у певній справі, цілеспрямованість.

Тема виховання толерантності знайшла своє відображення у творчості педагогів-мислителів (Зайченко І.В., 2010). Зокрема видатний чеський педагог-гуманіст Я. Коменський у праці «Всезагальна рада про виправлення справ людських» визначає одну із провідних ідей: «досягнення між усіма людьми всеєдності, всезагальної злагоди і миру, толерантності» (Я. Коменський).

Толерантне ставлення до людей педагог розглядає як: «можливий спосіб припинення нелюдяності: роздору, ненависті, ворожнечі, як «взаємне прощення один одному образ і заподіяння шкоди через терпимість і примирення» (Я. Коменський).

У праці «Світ чуттєвих речей у картинках» Я. Коменський описує, що: «дітей необхідно ознайомити з такими складними поняттями, як людяність і терпіння» (Я.А. Коменський).

Зауважимо також, що автор пов'язує ці два поняття, розглядає їх у єдності.

У «Великій дидактиці» великий дидакт зазначає, що: «виховуючи належну повагу до старших, особливо важливо привчати дітей до терпіння, яке знадобиться впродовж всього життя, щоб вони могли опанувати себе, керуватись розумом, а не поривами; перш ніж пристрасті прорвуться і пустять коріння, краще придушити гнів, ніж дати йому волю...» (Я.А. Коменський, глава 28 «Ідея материнської школи», 1982).

Наступні історичні епохи лише розширювали зміст толерантності та сприяли розповсюдженню ідей формування толерантності в культурах інших народів. Гуманісти епохи Відродження розглядали сутність людини як результат свідомого і відповідального вибору в діалозі із навколишнім, висловлювали ідеї релігійної свободи та терпимості, визнання толерантності як чинника збереження громадянського миру.

Значний внесок у розвиток ідеї толерантності зробили Т. Мор та Т. Кампанелла. Т. Мор описав ідеал існування суспільного життя, як утопічну республіку, де стосунки між людьми засновані на взаєморозумінні, взаємоповазі, взаємопідтримці. У праці італійського філософа-утопіста Т. Кампанелли «Місто сонця» подається гармонійність інтересів окремої особи та суспільства в цілому злагода, мир і добродієність (Зайченко І., 2010).

Дж. Локк у «Посланні про толерантність» сформулював основи теорії толерантності. Філософ вважав, що: «взаємна толерантність необхідна там, де існують відмінності» і «тільки терпимість до цих відмінностей може принести суспільству мир і християнське милосердя» (Дж. Локк). Толерантний підхід – це значить визнання того, що будь-яка інша точка зору не є гіршою чи кращою. Отже, Дж. Локк захищав релігійну толерантність, визнавав межу людського знання та вимагав індивідуальних прав й свобод.

Французький філософ-просвітник Ж.-Ж. Руссо однією із важливих умов виховання вважав вільний розвиток дитини та надання їй повної

свободи. У своїй праці «Еміль або про виховання» Ж.-Ж. Руссо розкриває співвідношення виховного процесу з суспільною мораллю, акцентуючи увагу на вільному розвитку дитини: «Не давайте вашому учню жодних словесних повчань; він їх має отримати з досвіду, не карайте його, тому що він не знає, що таке бути винним; ніколи не примушуйте його просити пробачення, адже він не зміг би вас образити... Позбавлений у своїх вчинках всілякого морального мотиву, він не може зробити нічого такого, що було б морально злим та заслуговувало б покарання...» (Зайченко, І., 2010).

Найважливішими завданнями гуманного виховання просвітник визначав виховання добрих почуттів, добрих суджень, доброї волі.

Педагогіка Марії Монтесорі ґрунтована на повазі до себе, до ровесників, учителів, батьків, до світу навколо, виховує впевненість у власних силах, любов до життя.

Значний внесок у вирішення проблеми формування толерантності підростаючої особистості зробив польський педагог Я. Корчак. У своїй «педагогіці серця» він проголошував глибоку повагу до внутрішнього світу дитини. Великий педагог закликав дорослих не лише навчати дітей, а й учитися у них. Важливою умовою виховання дитини, на думку Я. Корчака, виступає створення атмосфери взаємної довіри. Я. Корчак зазначав: «Наша справжня національність – це Людство. Я помітив, що лише нерозумні люди хочуть, щоб всі були однаковими. Хто розумний, той радіє, що є літо й зима, молодість і старість, що є метелики і птахи, і різного кольору квіти й очі, і що є дівчатка і хлопчики, а хто не любить думати, того розмаїття, яке змушує працювати думку, дратує» (Корчак Я., 2016).

Видатні українські педагоги Г. Ващенко, С. Русова також поєднували проблему толерантності із проблемою народності, любові та поваги до рідного краю, до свого народу. Так, український педагог Г. Ващенко захищав ідеали національного виховання із опорою на загальнолюдські та національні цінності, що виступають духовним надбанням українського народу. У своїй

праці «Виховний ідеал» він акцентував увагу на важливості дотримання гуманістичного принципу під час виховання молодого покоління, шанобливого й справедливого ставлення до інших народів (Ващенко Г., 1994).

В педагогічних поглядах С. Русової висвітлено ідеї виховання любові до України, українського народу. Виховання таких загальнолюдських якостей особистості як гуманність, повага до себе та інших педагог пов'язувала із любов'ю до рідної країни та народу. Вона зазначала: «Любов до рідної країни – це перший найкращий крок до широкої загальнолюдської гуманності, поваги до людей; це вияв самоповаги та бажання собі свободи та незалежності» (Русова С., 1997).

На думку педагога-гуманіста В. Сухомлинського, ідея формування толерантної особистості полягає у: «здатності бути терпимим до дрібних недоліків людей, якщо ці недоліки не являють собою громадську безпеку, а зачіпають лише ... власні інтереси» (Сухомлинський, В., 1976). Педагог зазначав, що вже у молодшому шкільному віці потрібно систематично звертати увагу на стан оточуючих: «Умій відчувати поряд із собою людину, читати її душу, бачити в її очах радощі, біду, нещастя, горе. Бережи, піклуйся про недоторканість, вразливість іншої людини» (Сухомлинський, В., 1976).

В. Сухомлинський окреслює основні норми, що складають азбуку моральної культури та постулати етичної поведінки школярів проти терпимого ставлення до зла: «Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання відбивається на оточуючих тебе людях. Знай, що існує межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна; Ти користуєшся благами, які створили інші люди. Інші дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром...;Всі блага й радощі життя створюються працею. Без праці не можливо чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь! Ледачий, нероба – це трутень, що з'їдає мед бджілок-трудівниць. Навчання – твій перший труд. Йдучи до

школи, ти йдеш на роботу; Будь добрим та чуйним до людей. Допомагай слабким та беззахисним. Допомагай товаришу в біді. Не твори людям зла. Поважай та шануй мати та батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, аби ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею...» (Сухомлинський, В., 1976).

Окреслені принципи свідчать про неоцінений внесок В. Сухомлинського у розвиток педагогіки толерантності, важливість розуміння дітьми істинно людських відносин.

У наш час, завдяки ЮНЕСКО, поняття «толерантність» стало міжнародним терміном. 16 листопада 1995р. на XXVII сесії Генеральної конференції країн-членів ЮНЕСКО у Парижі, було одноголосно прийнято «Декларацію принципів толерантності». Відтоді ця дата відзначається як Міжнародний день толерантності.

Ціннісний зміст толерантності розкрито в «Декларації принципів толерантності» ЮНЕСКО у якій акцентується увага на: «розумінні толерантності як чесноти, прояв якої співзвучний з повагою до людини, але при цьому не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням» (Декларація принципів толерантності, 1995). Це означає, що кожна людина може вільно дотримуватись своїх переконань та визнає таке ж саме право за іншими.

Виховання підростаючого покоління в дусі демократії, миру, відкритості, толерантності, взаєморозуміння між народами, співробітництва й взаємозбагачення культур є пріоритетним напрямком сучасної освіти в Україні, що відображено в ноормативно-правових документах (закон України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепція «Нова українська школа», Державний стандарт загальної початкової освіти, «Національна доктрина розвитку освіти в Україні», «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді»).

Вивчення педагогічних наукових праць з проблеми формування толерантності особистості дозволяє засвідчувати, що це поняття вчені розглядають як:

- «ціннісне ставлення до людей, що виявляється у визнанні, прийнятті та розумінні ними представників інших культур» (П. Степанов);
- «здатність людини (або групи) співіснувати з іншими людьми (спільнотами), яким властивий інший менталітет, образ життя» (Н. Асташова, Б. Вульфів);
- «усвідомлення особою необхідності доброзичливого чи стриманого ставлення до відмінностей між людьми у широкому розумінні, уникнення нетерпимості, поцінування різноманітності у природі, культурі, релігії, у людських стосунках» (О. Савченко)

Дослідник І. Ненько розкриває толерантність як: «моральну добродієвість особистості, яка «передбачає зацікавлене ставлення до іншого, бажання відчувати його світовідчуття, яке спонукає до роботи розуму уже тому, що воно – інакше, чимось не схоже на власне сприйняття дійсності» (Ненько І.Я., 2001).

У поведінці толерантність позначається через толерантне ставлення – безпосередній чи опосередкований суб'єктивно-оціночний й свідомо-вибірковий зв'язок індивіда із навколишнім середовищем.

Науковець О. Докукіна під толерантним ставленням визначає: «ставлення до того, що просто береться до уваги і не заперечується, не викликаючи таких почуттів як ненависть або любов» (Докукіна О.М., 2015).

Толерантність, як внутрішня установка комунікативної поведінки особистості проявляється через повагу, взаєморозуміння, визнання й прийняття, зазначають Л. Гончаренко, В. Кузьменко (Л.А. Гончаренко, В.В. Кузьменко, 2004).

Важливо, щоб толерантність як установка, проявлялась на основі добровільного вибору: не нав'язливо, а через виховання, інформацію та особистий досвід.

I. Бех описує два основних шляхи формування в дитини здатності цінувати особистість іншої людини: «перший, що передбачає «детальне розкриття дитині позитивних сторін інших людей: дорослих, старших дітей чи ровесників; другий – запобігання зневажливому ставленню до людини, для чого потрібно розвивати у вихованців почуття величі людини – «міри всіх речей», формування уявлень про людську гідність» (Бех, І., 2001). Вчений підкреслює, що важливо запобігати у вихованців проявів деструктивної дії механізму, а саме самоствердження за рахунок приниження інших.

Влучною є думка М. Пірен, яка трактує толерантність як: «гарантію права на життя та самореалізацію для представників будь-яких соціальних груп, прояв терпимості до представників інших культур, вірувань, країн і народів, які є не кращими і не гіршими, а просто іншими» (Пірен М.).

Таким чином, аналіз сутності феномена «толерантність» дав зрозуміти, що в його основі лежить ціннісне ставлення до інших людей, до себе, оточуючого середовища, яке виявляється в доброзичливості, чуйності, співчутті, співпереживанні, терпимому ставленні, повазі до інших людей.

Доброзичливість – це ставлення до іншої людини, що базується на загальнолюдських цінностях.

Чуйність – це моральна риса особистості, яка простежується у процесі відчуття та розуміння емоційного стану іншої людини за допомогою усвідомлення власних переживань й вибору на основі знань засобів адекватної поведінки.

Співчуття – це якість людини як суспільної істоти, яка спонукає до співпереживання та безкорисливої підтримки. Дана якість допомагає людині

ставити себе на місце іншого, простежувати в ньому риси подібні своїм, і, в такий спосіб, глибше розуміти його душевний стан.

Аналіз досліджень (Л. Бернадської, В. Бойко, І. Борсук, П. Комогорова, В. Нечерди, О. Скрябіної) дозволяють визначити види толерантності, зокрема:

- педагогічна толерантність, що передбачає володіння учителем уміннями й навичками толерантної взаємодії, «орієнтування на терпимість у процесі педагогічної діяльності з метою толерантного розвитку особистості вихованця»;
- комунікативна толерантність – це відображення у поведінці особистості позитивних комунікативних намірів;
- міжнаціональна толерантність охоплює терпимість до особин інших етносів;
- визнання цінності та рівності прав представників усіх національностей планети, без виключення;
- толерантність расова – це визнання цінності та рівності усіх представників різних рас (негроїдної, європеїдної, монголоїдної);
- толерантність релігійна передбачає терпимість до іншої віри;
- міжособистісна – це ціннісне ставлення до іншої людини незалежно від національності, раси, соціального стану, культурної приналежності чи політичної орієнтації;
- толерантність політична описує визнання та повагу права іншого бути прихильником будь-якої політичної партії або блоку, бути фанатом певного політика або ж партії;
- толерантність соціальна – це визнання та прийняття права іншого мати стан здоров'я відмінний від інших, мати своє походження й певний рівень життя чи соціальний статус;
- вікова толерантність – це толерантність, що торкається питання різних поколінь, визнання рівності й цінності всіх незалежно від вікових ознак;

- гендерна толерантність – це визнання та прийняття як особистістю, так і державою рівних прав та обов’язків усіх людей, незалежно від статі, поважання чоловіками та жінками представників іншої статі.

Відповідно до соціальних сфер життєдіяльності, науковці виокремлюють такі типи толерантності: «гендерна, вікова, освітня, міжетнічна, расова, релігійна, географічна, міжкласова, фізіологічна, сексуально орієнтована, політична, маргінальна толерантність» (Н. Баранова, М. Пірен та ін., 2015).

Дослідниця В. Нечерда окреслює ознаки толерантної особистості, які ми доповнили переліком складових толерантності рядом ознак та об’єднали їх у комплекс індивідуальних якостей особистості які включає толерантність як складна морально-етична якість:

- терпимість – поважливе ставлення до виявлення несхожості;
- впевненість у собі – це адекватна оцінка власних сил та можливостей, віра у подолання перешкод;
- сила волі – це сила усвідомлених, обдуманих дій, свідома схильність та міцне прагнення щодо вибору і досягнення певних цілей;
- самовладання – це вміння володіти собою, своїми емоціями та вчинками, вміння тримати свої емоції, думки під контролем свідомості і відповідно до зазначеного вибудовувати свою поведінку;
- рефлексивність – це усвідомлення власної унікальності, особливостей характеру та поведінки;
- емпатія – це здатність до співпереживання, розуміння іншого на рівні чуттів, осягнення його емоційного стану, прагнення емоційно відгукнутися на його проблеми;
- доброзичливість – це ставлення до іншої людини, що базується на загальнолюдських цінностях;

- довіра – це позитивні, відкриті взаємовідносини між людьми, що віддзеркалюють впевненість у порядності та доброзичливості іншої сторони;
- чуйність – це здатність помічати та брати до уваги інтереси і потреби інших, вміння слухати, готовність віддавати свою увагу співрозмовнику;
- гнучкість – це вміння приймати рішення та будувати систему стосунків у залежності від складу учасників подій й обставин, що склалися;
- гуманність – це орієнтованість на людину як універсальну цінність;
- альтруїзм – це безкорисливі дії, що спрямовані на благо, задоволення інтересів інших людей;
- почуття гумору – це адекватне розуміння комічних й деструктивних ситуацій та відповідна на них реакція, вміння посміятися над самим собою.

За характером вияву в значущих для індивіда ситуаціях розрізняють толерантність ситуативну та стійку. Ситуативна толерантність описує характеристику поведінки індивіда у тій чи іншій ситуації спілкування з конкретною людиною.

На соціально-психологічному рівні стійкість толерантності забезпечується здатністю особистості до збереження нервово-психічної рівноваги у різних життєвих ситуаціях.

Стійкість наголошує на активному характері толерантності, що забезпечує стабільність та несуперечливість досягнутих особистістю станів, збереження й застосування напрацьованих складників терпимої поведінки, адекватне ставлення до конкретних людей, до ситуацій, до самої себе.

На соціальному та психолого-педагогічному рівнях істотними у побудові повноцінних толерантних стосунків виступає механізм розуміння партнерами один одного (намірів, установок, станів, переживань, захисних механізмів), який функціонує у відповідності із закономірностями соціальної перцепції й забезпечує пізнання самого себе – рефлексію як механізм виходу

системи «Я» за власні межі – і пізнання й розуміння партнерів по взаємодії, прогнозування їх поведінки, встановлення позитивних емоційних стосунків, організацію спільної діяльності на основі взаєморозуміння.

У процесі спостереження та оцінки зовнішності, дій, вчинків іншої особи, у суб'єкта виникає конкретне ставлення й формуються певні уявлення про можливу її поведінку та ставлення. Відповідно до цих уявлень суб'єкт прогнозує свої стосунки та поведінку у різних ситуаціях взаємодії й спілкування з іншими людьми.

Отже, проведений аналіз наукових джерел допоміг розкрити історичні аспекти розвитку толерантності; здійснити аналіз сутності толерантності в філософському, психологічному, педагогічному аспектах; уточнити види толерантності. Нами визначено, що формування толерантності в учнів початкових класів є складним процесом цілеспрямованої та організованої взаємодії учителя та учнів, результатом якої буде формування толерантної свідомості, що через толерантні емоції та гуманістичні мотиви втілюватиметься в толерантній взаємодії з іншими людьми, виявлятиметься у поведінці й вчинках учнів, у ціннісному ставленні до себе та інших.

1.2. Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку

Виховання у дітей та учнівської молоді толерантного ставлення до поглядів, переконань, цінностей, культур іншої людини, неприпустимості силового нав'язування будь-яких своїх ідей, якими б корисними вони не були, пошук діалогу, компромісу у взаєминах виступає однією з основних вимог до навчання та виховання підростаючого покоління.

Розв'язання окресленого завдання залежить від належної організації процесу виховання школярів під час навчання та у позаурочний час: підвищення у молодших школярів рівня знань про толерантність,

розширення сфери їх відповідальності, створення умов для самореалізації, розкриття своїх можливостей.

Концептуальними для нашого дослідження виступають теоретичні положення щодо потенціалу освітнього процесу початкової школи у вихованні учнів (О. Савченко, Н. Побірченко, Н. Скрипченко та ін.); пріоритетність особистісно орієнтованого виховання (І. Бех, О. Вишневський та ін.), гуманістичного (М. Монтесорі, Я. Корчак, К. Роджерс, В. Сухомлинський та ін.); компетентнісного (О. Пометун, С. Сисоєва, В. Мачуський, А. Корнієнко, О. Литовченко та ін.) підходів та їх комплексне впровадження.

В психолого-педагогічній літературі зазначено, що віковий період розвитку молодших школярів визначається сенситивним для активного морального розвитку особистості, психічних пізнавальних процесів, емоційно-почуттєвої й мотиваційно-ціннісної сфер, а основними новоутвореннями є довільність, внутрішній план дії та рефлексія. Провідна роль навчальної діяльності сприяє інтенсивному формуванню інтелектуальних та пізнавальних рис учнів, що позитивно впливає на взаємовідносини з однолітками, вчителями, батьками (О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, 2008).

У молодшому шкільному віці закладаються основи для виховання толерантності через усвідомлення поваги до своєї родини, батьків, найближчого оточення (освітнього середовища).

Виховання толерантного ставлення молодших школярів базується на індивідуальних особливостях (розвитку моральної, інтелектуальної, емоційно-вольової сфери, особистого досвіду взаємовідносин) та умов і соціальної ролі (впливу сім'ї, засобів масової інформації, Інтернету).

Саме у молодшому шкільному віці забезпечуються найбільш сприятливі умови для формування ціннісної складової особистості, її характеру та вчинкової сфери. Цей віковий етап розвитку є сензитивним

періодом виховання толерантності, оскільки інтенсивно йде процес загального розвитку дитини; змінюється співвідношення процесів збудження й гальмування (що фундаментом становлення самоконтролю і регуляції поведінки); стрімко формується система цінностей й якостей особистості.

Молодші школярі можуть відбивати психічні ознаки людей, з якими вони перебувають у взаємодії, вони проявляють вміння слухати й чути, можуть оцінювати власну значущість для інших у партнерських стосунках, беруть участь в перших спробах формування стереотипів поведінки, установок, відстоювання власної думки.

Дитина, виходячи з сімейного середовища, потрапляє в інші соціальні інститути (заклад дошкільної освіти, школа, заклади вищої освіти), зустрічається з іншими нормами, цінностями, культурами та до цього вона має бути готова. Вона має адекватно, доброзичливо сприймати інших людей, реагувати на ту чи іншу ситуацію, на інші правила, на незвичні для неї події. Саме тому важливо ще з молодшого шкільного віку виховувати у дітей толерантність, терпимість у ставленні до однолітків, молодших чи старших людей.

Проаналізуємо сенситивність молодшого шкільного віку в контексті формування толерантності крізь призму вікових особливостей та соціально-психологічних характеристик дітей означеної вікової категорії.

У дітей молодшого шкільного віку відбувається переміна співвідношення нервових процесів збудження та гальмування: вагомою залишається схильність школярів до збудження, але проте значне місце належить процесам гальмування. Як зазначає психолог О. Скрипченко: «регулюючі і гальмуючі впливи кори на підкоркові структури виявляються недостатніми. Цим фізіологи і психологи пояснюють те, що молодший школяр (особливо учень 1–3 класу) легко відволікається, не здатний до тривалого зосередження, збудливий, емоційний» (О. Скрипченко, 2008). Водночас зазначає науковець: «збільшується рухливість нервових процесів,

що дає змогу дітям швидко змінювати свою поведінку відповідно до вимог вчителя» (О. Скрипченко, 2008). Відповідно, виникає сприятлива основа для формування в учнів свідомої регуляції своєю поведінкою, що є визначним для виховання толерантності.

Вагомими новоутвореннями молодшого шкільного віку стають довільність, велика опосередкованість психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексія. Розвиток у молодшому шкільному віці довільних психічних процесів допомагає дітям планувати свої вчинки й співвідносити їх з своїми можливостями, встановлювати мету, свідомо визначати завдання, шукати й знаходити способи досягнення цілей, долати труднощі. Поведінка з ситуативного характеру змінюється на довільний. У поведінці учнів початкових класів перестає домінувати спонтанна реакція на різні життєві ситуації і це дає можливість свідомо керувати своєю поведінкою.

У дітей молодшого шкільного віку формуються основи рефлексії – це осмислення своїх суджень та вчинків, самоаналіз. Уміння зі сторони бачити й оцінювати власні думки, дії, аналізувати їх, порівнювати із діями інших людей допомагає формувати ставлення до себе й до інших (Савчин М., 2011).

Дослідник Ж. Піаже зазначає, що: «дитина молодшого шкільного віку вступає у фазу операційного розвитку інтелекту і його початок ознаменовано процесом децентрації, завдяки якому учень навчається брати до уваги точки зору інших людей, переборювати тенденцію щодо ототожнення своєї позиції з реальним станом речей» (Піаже., Ж., 2006).

У цьому віці значні зміни виникають й у вольовій сфері особистості. У вольових вчинках молодших школярів велику роль відіграють почуття, які зазвичай стають мотивами поведінки. Розвиток волі та почуттів на цьому етапі здійснюється у постійній взаємодії. Підвищена емоційна збудливість може негативно впливати на волю та особливо на самоволодіння. У процесі навчання та виховання вольові якості молодшого школяра удосконалюються. На думку психолога О. Скрипченко: «помітних успіхів досягають молодші

школярі в набуванні здатності здійснювати цілеспрямовані дії, долати при цьому зовнішні та внутрішні труднощі» (Скрипченко, О., 2008). Діти розпочинають проявляти цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, витримку, дисциплінованість, самовладання, що є важливим аспектом для формування толерантності.

У дітей молодшого шкільного віку розвивається мотиваційно-потребова сфера. Науковець Н. Когутяк, зазначає, що: «в учнів початкової школи ускладнюється не стільки вибір мети, скільки мотивація її постановки та вибору шляхів поведінки, зокрема, 9-11-річним школярам добре відомі правила поведінки, однак далеко не завжди вони вміють самі застосовувати їх у новій конкретній ситуації; у 10-11-річних дітей часто виникає досить гостра боротьба за вибір найбільш раціональних і правильних, на їх думку, шляхів розв'язання різних завдань» (Н. М. Когутяк, 2020). Разом з тим появляється витримка, самостійність, почуття гордості, сорому, відповідальності, розвиваються навички самоконтролю та самооцінки.

М. Іванчук визначає молодший шкільний вік віком репродуктивної моральності: «особливістю молодшого шкільного віку, є велике розходження між вимогами до інших (категоричність) і власною поведінкою» (Іванчук, М., 1993). На думку науковця: «діти легше усвідомлюють вчинки інших людей та їх мотиви, ніж свої власні, тому вичленування мотиву вчинку, роз'яснення учневі його сутності і правильності в різних життєвих ситуаціях є спеціальним завданням дорослих» (Іванчук, М., 1993).

О. Матвієнко зазначає, що: «молодші школярі характеризуються образністю і конкретністю, мозаїчністю сприйняття навколишнього, де конкретність дитячого мислення пов'язана із ситуативністю в застосуванні молодшими школярами правил поведінки і вимог учителя» (Матвієнко О., 2006). Ця особливість виступає причиною того, що в певній конкретній ситуації, про яку розповідає учитель, учень застосовує правила, а в подібній, новій для нього, може не застосовувати.

Часто вимогу, яку висуває вчитель до однокласників, дитина не сприймає на себе. Відповідно конкретні уявлення виступають основою для формування узагальнених понять. Далі дуже важливо формувати конкретні уявлення про толерантність, спрямовувати поведінку й діяльність учнів початкової школи на користь толерантних дій та вчинків.

Молодшому школяреві властивий розрив між знаннями моральних норм і відповідною поведінкою. Ця схильність виступає як вікова особливість дитини, яка ще вчиться орієнтуватися в розмаїтті життєвих ситуацій, співвідносити наявні в неї уявлення про життя з реальними вчинками, конкретною поведінкою.

Учні початкових класів здатні до підпорядкування мотивів. Діяльність та поведінка дітей залежить від сукупності мотивів, серед яких, за умови регулярного та правильного виховання, починають переважати суспільно-значущі мотиви, соціальні почуття, які формуються у процесі суспільно корисної діяльності. Для молодших школярів стає можливою відмова від цікавої мети заради діяльності, яка принесе моральне задоволення.

Вдосконалюються ігрові й трудові навички, сюжети дитячих ігор стають більш різноманітними, учні надають перевагу спільній, колективній грі й діяльності. Це забезпечує зміни у соціальній ситуації розвитку учнів та створює реальні умови щодо активного формування моральних якостей, як-от, толерантності.

Основним видом мислення у молодшому шкільному віці стає наочно-образне, проте на початку навчання залишаються ще елементи наочно-дієвого. Зокрема, О. Скрипченко стверджує: «діти цього віку здатні встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, якщо вони можуть спостерігати за зміною об'єкту, і досягнення рівня конкретних операцій відкриває можливість для учнів 2–4 класів теоретично міркувати про світ, в якому вони живуть, є основою для досягнення стадії формальних операцій, яка розпочинається уже в 11–12-річних дітей» (Скрипченко, О., 2008).

Наприкінці даного періоду розвитку вагомого значення набуває словесно-логічний тип мислення, коли відбувається швидке засвоєння та активне використання дитиною мовлення як засобу мислення.

У зазначеному віці спостерігається збагачення емоційної сфери учня, її вразливість й розвиток у бік усвідомленості, стриманості, довільності. Так О. Скрипченко стверджує, що: «в учнів розвивається усвідомлення своїх почуттів і розуміння їх виявлення в інших людей» (Скрипченко, О., 2008). Це дозволяє проявляти свої емоції, висловлювати почуття контролювати вчинки.

Важливою умовою розвитку позитивного емоційного ставлення до себе та оточуючих на думку Н. Скрипник є: «формування у дитини регуляції поведінки – вміння стримувати себе, здатність діяти свідомо, а не імпульсивно, оцінювати і враховувати позицію інших» (Н. Скрипник, 2011). У даному випадку дитині важливо провести складний процес самооцінки та усвідомлення. Дані важливі утворення можливі при правильному педагогічному впливі на формування взаємостосунків школяра з оточуючими людьми.

Визначну роль у вихованні толерантності особистості відіграє потреба в спілкуванні з оточуючими – дорослими й ровесниками. Характер стосунків впливає на спрямованість особистості. Підвищується інтерес учнів до оточуючих, їх ставлення, вчинків, індивідуальних якостей. Молодші школярі спроможні оцінювати моральні якості оточуючих людей при визначенні ідеалів й людей несимпатичних їм. Для учнів стає важливою нагода обговорення своїх вчинків з оточуючими, визначення змісту й моральної оцінки життєвих ситуацій, особистих переживань, що допомагає формуванню толерантності.

Важливим для дітей цього віку є позитивна оцінка їхніх вчинків, заохочення їхньої діяльності. Наприклад, О. Скрипченко зауважує на тому, що молодші школярі є емоційно вразливими: «у них відбувається подальша

диференціація вразливості, яка виявляється в тому, як діти реагують на людину, оцінка якої має певне значення для них. Розвивається далі почуття самолюбства, що виявляється в гнівному реагуванні на будьяке приниження їх особистості й позитивному емоційному переживанні визнання тих чи інших позитивних їх особистих якостей, моральних почуттів, як почуття дружби, товарищкості, гуманності» (Скрипченко, О., 2008).

У 3-4 класах підвищується значення думки та оцінки ровесників, спілкування із однолітками. Ділові зв'язки та дружні контакти починають підтверджуватись моральною поведінкою, глибше усвідомлюють відмінності іншої людини, в них формуються почуття колективізму, товарищкості, дружби, виявляється дружнє ставлення до ровесників (радість, співчуття, солідарність), що допомагає формуванню стосунків на основі розуміння іншого, визнання, поваги.

Толерантність не виступає універсальною моральною цінністю, оскільки є певним компромісом між тими принципами, на яких вибудовується сфера людини, і взаємини з оточуючими, зі світом у цілому. Відомо, що в основі будь-якого компромісу лежать взаємні поступки, тимчасовість й обмеженість сфери використання. На думку М.Горват: «толерантність не можна ототожнювати з уседозволеністю, безпринципністю щодо протиправних дій, порушення норм і правил поведінки, умов співжиття і цю якість, не можна розглядати у відриві від її першопричини – рівності» (М. Горват). Без рівності, як зазначає дослідник, толерантність втрачає сенс. Але якщо є рівність, то толерантність виникає автоматично

Активні учасники освітнього процесу, молодші школярі, мають ще недостатній рівень розуміння самого поняття «толерантність», «толерантні взаєностосунки», вони ще не повною мірою усвідомлюють важливість даних визначень в сучасному суспільстві.

Це може бути пов'язано, перш за все, з небажанням батьків займатися вихованням дітей з тих або інших причин, а також неналежну увагу до увагу

до морального виховання вчителем. Вагомий вплив здійснюють безвідповідальні та неналежно виховані друзі, однолітки та вулиця. ЗМІ також виконують не останню роль у формуванні моральної особистості школяра.

Оскільки толерантність визначається як багатоаспектне поняття, воно може розглядатися, по перше, як ціль та результат виховання, яке супроводжується формуванням певних моральних позицій, а по друге – як моральна якість особистості, що проявляється в характерній поведінці, вчинках чи стосунках з оточуючими.

Учні початкових класів, прийшовши до школи, ще не мають абсолютно сформованого уявлення про моральні якості, якими має володіти вихована людина. Дана робота покладається відповідальність вчителя й батьків. Закладені першооснови знань про моральність, що починають накопичуватись й засвоюватись дитиною у сім'ї, а згодом продовжуються у дошкільному закладі, недостатні, їх потрібно постійно повторювати та збагачувати.

З цією метою молодших школярів, на думку Г. Кайдалової важливо: «поступово знайомити з основами толерантної поведінки, толерантних взаємостосунків; готувати до того, щоб вони розглядали нерозуміння як звичайне життєве явище, навчати долати непорозуміння шляхом спілкування; знайомити з особливостями та ризиком участі у конфліктних ситуаціях, надаючи, таким чином, можливість кожному індивіду контролювати свою поведінку, ініціювати й розвивати виховні процеси та орієнтацію шляхом провешення експериментів, пов'язаних зі стриманістю та незгодою; інформувати про наслідки толерантності (так званої «видимої толерантності») і відсутність цієї якості; пропонувати альтернативні способи врегулювання конфліктів і навчати застосовувати їх у реальних ситуаціях» (Кайдалова Г., 2015).

Важливе значення для виховання толерантності у молодшого школяра має авторитет вчителя, який допомагає виховувати моральні якості, такі як доброта, милосердя, відповідальність, толерантність. На думку О. Савченко, «толерантний педагог готовий проявити терпіння, він налаштований на те, щоб не принизити дитину, не зламати її, побачити та прийняти її особливості й пристосуватися до них, спрямований на пошук шляхів корекції проблем розвитку вихованців, розв'язання конфліктів у дитячому колективі» (Савченко, О., 2014). Отже, вчитель початкових класів має бути зразком до наслідування толерантної поведінки.

Таким чином, все окреслене вище дає підстави зробити висновок про врахування вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку, які відображають стійкі якості й риси особистості, властиві учням, визначаються поєднанням внутрішніх умов розвитку та зовнішніх умов життя, змістом, формами діяльності учнів, їх оточенням. Визначено, що комплекс фізичних, психічних, інтелектуальних, пізнавальних, мотиваційних, емоційних якостей властивих дітям молодшого шкільного віку впливають на процес виховання толерантності.

1.3. Можливості уроків дизайну і технологій у вихованні толерантності молодших школярів

Аналізуючи процес виховання толерантності, можна визначати, що головне в ньому – у цікавій спільній роботі виховувати гуманне ставлення до себе й оточуючих, доброзичливість, чуйність, повагу, здатність співчувати та підтримувати людину, розуміти її внутрішній стан, вміння обирати адекватну стратегію поведінки.

За результатами аналізу й узагальнення нормативних та методичних джерел із проблеми дослідження було визначено, що ефективною формою організації роботи із молодшими школярами, що забезпечує досягнення

зазначеного результату є спільна діяльність учнів творчого спрямування. Обов'язковою умовою уроків дизайну і технологій є виготовлення корисного й естетичного виробу — індивідуально, в парі або в групі, оцінювання та презентація освітніх результатів.

Проектно-технологічна діяльність як основа реалізації змісту інтегрованого курсу «Дизайн і технології» передбачає поетапне створення корисних й естетичних виробів у партнерській взаємодії: від задуму до його втілення в матеріалах.

Ця діяльність дає можливість активізувати індивідуальний потенціал учнів під час колективної корисної та цікавої роботи. Під час створення виробів в учнів, на основі досвіду роботи в команді, формуються комунікативні навички, пізнавальні інтереси та вміння партнерської взаємодії, зростає рівень відповідальності. Робота учнів над завданнями проектно-технологічної діяльності – це особистісно орієнтована практика в процесі конкретної праці учня, на основі його вільного вибору, з урахуванням його інтересів. Учень, який добровільно бере участь у такій діяльності, свідомо ставиться до його завдань й вибору їх розв'язання, оскільки розуміє, що нові систематизовані знання та навички будуть застосовані ним у житті, сприятимуть особистісному зростанню.

Організація проектно-технологічної діяльності молодших школярів, відповідає наступним критеріям, які є вагомими у вихованні толерантності молодших школярів:

- орієнтація на інтереси молодших школярів, а також на актуальні проблеми сьогодення;
- проведення самостійних досліджень, а не відтворення готової інформації із обраної теми;
- інтеграція знань з іншими навчальними предметами та орієнтування на матеріальний чи творчий «кінцевий продукт»;
- удосконалення соціально-комунікативних навичок учнів;

- партнерська роль педагога, який виконує роль радника, допомагає у пошуку джерел інформації, прийнятті оптимальних рішень щодо конкретної проблеми, виконання проєктної та технологічної діяльності.

Результатом проєктно-технологічної діяльності має бути створений учнями виріб, його оцінювання і презентація.

На кожному етапі роботи передбачене обов'язкове колективне обговорення, виокремлення пропозицій, їх аналіз, захист ідей, співпраця всіх учасників, спільне підбиття підсумків. Спільнота молодших школярів, об'єднаних цікавою метою у процесі проєктно-технологічної діяльності, є тим виховним середовищем, в якому вчитель може створити всі передумови для реалізації принципів виховання толерантності дитячого колективу в цілому та кожної особистості окремо, свідомої дисциплінованості й культури гуманістичних стосунків.

Важливим у роботі над певним проєктом є те, що: «його використання забезпечує підготовку дитини до розв'язування труднощів у майбутньому, розвиток творчого потенціалу, гнучкості мислення, здатності приймати самостійні рішення повноцінно жити в сучасному світі» (Мачача, Т. 2017).

Проєктно-технологічна діяльність сприяє включенню великого відсотку учнів у навчальний процес, допомагає якнайкраще організувати цілеспрямовану співпрацю через творчу, активну діяльність, розвиває здібності та вміння, відкриває нові можливості взаємодії й розкриває прихований потенціал кожного; допомагає учням вдосконалюватись; підтримує та дає впевненість у собі, віру у своє власне «Я».

Використовуючи різноманітні форми, уроки дизайну і технологій, дозволяють залучити школярів до вирішення пропонованих завдань батьків, учнів, в процесі неформального спілкування на основі діалогу, допомогти учням оволодіти досвідом толерантної поведінки. Отже, теоретична складова проблеми виховання толерантності та досвід педагогів, визначають важливість практичного застосування проєктно-технологічної діяльності у

процесі виховання загальнолюдських цінностей, поваги до людської гідності, вмінь спілкуватися та діяти толерантно, навичок безконфліктної життєдіяльності, культури поведінки, саморегуляції молодших школярів.

З метою уточнення потенціалу уроків дизайну і технологій нами було проаналізовано типову освітню програму, розроблену під керівництвом О. Савченко, за якою навчаються молодші школярі.

Метою і завданнями технологічної освіти: «вже не є підготовка дитини до життя, а фактично вбудовування її в реальне життя, відтворення і творення виробничої культури через її матеріальні компоненти — матеріали, інструменти й пристосування, а також духовні — творчість, доброчинність, красу, відповідальність, гідність та ін.» (Типова освітня програма, 2018). Пріоритетними цінностями виступають розвиток критичного мислення, креативності, комунікативності й кооперування.

Навчання дизайну і технологій акцентується на розвитку активної позиції школярів через систему запитань й завдань, вислуховування їхніх відповідей, самостійній діяльності з дотриманням алгоритмічності, взаємодопомоги та співпраці з метою досягнення очікуваних результатів.

Починається навчання дизайну і технологій з реалізації змістової лінії «Інформаційно-ко-мунікаційне середовище», яка забезпечує: «розвиток асоціативно-образного та критичного мислення, формування цілісного уявлення про себе, свій клас, свою державу, природний і рукотворний світ, матеріальне і нематеріальне виробництво; розвиток естетично-ціннісного ставлення до традицій українського народу в праці, декоративно-прикладному мистецтві; дослідження освітніх об'єктів через їх макетування» (Мачача, Т., 2018)..

В інформаційно-комунікаційному середовищі молодші школярі відчують себе дослідниками й разом із друзями-однокласниками спостерігають і вивчають навколишній світ, здійснюють пошук, аналіз, синтез потрібної інформації, розпізнають природні, штучні та синтетичні

матеріали, розділяють та об'єднують предмети за ознаками й властивостями, відповідно потім створюють з них вироби за графічними зображеннями чи власним задумом. Власноруч спільно виготовлені вироби створюють сприятливу, невимушену атмосферу навчання, а в деякій мірі — неповторний домашній затишок, рідний простір. Колективно-творча діяльність учнів сприяє формуванню впевненості у своїх силах, адекватне ставлення до своїх та чужих помилок, прагнення удосконалювати свою проєктно-технологічну діяльність, співпрацювати. Необхідними засобами мотивування учнів до спільної творчої діяльності є постановка проблемних запитань, візуалізація проблеми, художнє слово, участь у визначенні цілей навчання, вирішенні реальних проблем з опорою на життєвий досвід учнів (Мачача, Т., 2018).

Реалізація змістової лінії «Середовище проєктування» забезпечує розвиток творчого мислення учнів та вміння працювати в команді. Учні мають можливість поступово й поетапно оволодівати процесом проєктування: «виявлення проблем і потреб, продукування ідей, вибір особистісно і соціально значущих об'єктів проєктування, планування дій, вивчення і визначення критеріїв, яким повинен відповідати майбутній виріб; моделювання вибраного об'єкта проєктування – створення образу майбутнього виробу (виконання зображень, копіювання, удосконалення, фантазування, експериментування, зокрема з використанням комп'ютерних програм); конструювання об'єкта проєктування: виконання графічних зображень, добір матеріалів за їх властивостями, орієнтовні розрахунки витрат: матеріальних і часових; визначення технологічної послідовності виготовлення виробу» (Мачача, Т., 2018)..

Розвиток сенсорних здібностей – це відчуття й сприйняття предметів навколишнього світу та себе через форми, кольори, пропорції, співмірність і величину предметів, можливість продукування ідей, вибору об'єкта проєктування, матеріалів та способів виготовлення дають розвивати нові форми спілкування у процесі дитячого дизайну.

Проектно-технологічна діяльність та виконання будь-якого проекту завжди починається з виявлення проблеми, яку можна вирішити за допомогою виготовленого виробу або виробів. Учитель пропонує на розгляд реальну або змодельовану проблемну ситуацію, ставить запитання, які спрямовують думку на варіанти її вирішення, прогнозування та усвідомлення значення власноруч виготовленого виробу для учня, соціального середовища. Поступово формується досвід бачення проблем навколишнього середовища та здатність, готовність їх посилюючого вирішення.

Для вибору об'єкта проектування та виготовлення учитель демонструє декілька ідей (зразки виробів, слайди, малюнки, макети). Учні можуть спільно аналізувати інформацію, конструкцію виробів, звертати увагу на те, що однакові за призначенням, але й виготовлені з різних за властивостями та кольорами матеріалів вироби можуть мати неоднаковий естетичний вигляд, технологічні, механічні й гігієнічні властивості. Ці знання їм потрібні для дизайнерської дизайнерській діяльності (визначення критеріїв, яким має відповідати майбутній виріб, моделювання об'єкта проектування, добір матеріалів, визначення етапів його виготовлення). У учнів розвиваються художньо-образна пам'ять, емоційні враження, логічні судження. Учень може чітко знати й пояснити для чого він проектує й виготовляє виріб, що виступає основою позитивної мотивації навчання, реалізації його інтересів та можливостей.

В школярів активізується сприйняття, вони не просто разом порівнюють й вибирають привабливий зразок, але й пробують аналізувати свої можливості та ресурси для його виготовлення. Відповідно, створюється ситуація вибору – або відмовитися від задуму, на реалізацію якого не вистачає матеріалів чи інструментів, або спільно шукати можливості забезпечення його реалізації, інші варіанти, виходячи з того, що є наявним. Таким чином молодші школярів знаходяться нові способи спільного вирішення завдань.

Обираючи об'єкти праці, учні занурюються в цікавий світ природи, техніки, мистецтва, культури, стосунків. Кожне заняття виступає маленьким відкриттям, яке є цеглинкою для цілісного сприймання світу.

Змістова лінія «Середовище техніки і технологій» передбачає: «розвиток логічного та алгоритмічного мислення, концентрації уваги, точності рухів, здатності до подолання труднощів, координування дій і взаємодопомоги у процесі безпосереднього виготовлення виробу» (Мачача, Т., 2018).

Учні оволодівають технологіями обробки різних матеріалів, технологічними операціями; вчаться розмічати деталі на матеріалі за допомогою шаблонів, трафаретів чи креслярських інструментів, вирізують їх; застосовують рухомі чи нерухомі з'єднання; за потреби удосконалюють технологію виготовлення виробу; використовують традиційні й сучасні технології; набувають досвіду раціонального застосування матеріалів; розвивають відчуття необхідного часу на виконання технологічних операцій; набувають навичок організації робочого місця, безпечної праці із ручними та механізованими інструментами й пристосуваннями.

Важливою у вихованні толерантності молодших школярів виступає змістова лінія «Середовище соціалізації» спрямована на: «оцінювання і самооцінювання процесу і результатів власної та спільної проектно-технологічної діяльності; формування здатності презентувати освітні результати, обговорювати їх з іншими, ефективно використовувати створені вироби; реалізацію добродійної діяльності, гостинності; виконання трудових дій у побуті, розвиток прагнення якісно облаштовувати свій життєвий простір» (Мачача, Т., 2018).

Важливим етапом навчання дизайну і технологій є формування об'єктивованого оцінювання та самооцінювання отриманих результатів – матеріальних виробів, рівнів сформованості предметної проектно-технологічної компетентності, міжособистісних взаємин і ставлень. До

оцінювання учнівських робіт доцільно залучати однолітків-експертів, спеціалістів з проєктно-технологічної діяльності. Через спілкування з іншими школяри пізнають й оцінюють себе, один одного, розвивають віру в себе. Оцінюються естетичні, функціональні, технологічні, економічні показники якості виготовленого виробу.

Важливим є повага учнів до індивідуального, можливо наївного, бачення естетичних ознак виробу та суджень. Варто акцентувати, що між здібностями учнів та продуктами їх діяльності існує тісний взаємозв'язок.

Кожному учневі важливо надати можливість презентувати результати своєї проєктно-технологічної діяльності та обрати форму презентації. Це може бути: виставка індивідуальних й колективних робіт, імпровізаційна подорож, репортаж, театралізована вистава, «конвеєр» проєктів, мультимедійна презентація, відеозвіт та ін.

Презентуючи свої вироби, в учнів формується об'єктивована оцінка, вони розуміють, що створені ними вироби ще не надто високої якості, як у справжніх майстрів, розуміють, що є над чим працювати.

Водночас вони вже відчують свій авторський почерк, здатність створювати не лише копії виробів, але й вносити новизну.

Учитель узгоджує діяльність учнів, може долучати до виконання колективних проєктів старших учнів, батьків, фахівців. Саме в процесі взаємодії із навколишнім середовищем, оточуючими доброзичливцями учні максимально проявляють особистісні якості, зокрема й толерантність. Разом з іншими вони виконують добродійні проєкти, допомагають дітям з особливими потребами, хворим, сиротам, українським військовим, самотнім людям тощо. Участь у виконанні таких проєктів розвиває здатність бачити довколишні проблеми, дисциплінованість, проявляти милосердя, самоорганізованість, відповідальність тощо (Мачача, Т., 2018.)

Можливість участі молодших школярів під керівництвом вчителя у спільній добродійній та побутовій діяльності допомагають адаптуватися в

реальному мінливому житті, а також набувати соціального досвіду, що зумовлює їхню поведінку.

У дружній, партнерській взаємодії активно продукуються ідеї та обираються найкращі з них, приймаються відповідальні рішення, практично втілюються у виготовлених виробках індивідуально або спільно з іншими учнями по-окремим розподілом ділянок роботи. Тут розвивається почуття потреби, корисності, здатності успішно діяти, приносити радість іншим.

Завдання вчителя – це наповнити кожен урок повноцінним моральним спілкуванням, продуманою комунікативною взаємодією, що спрямована на формування моральних відносин вчителя та учнів. Варто виявляти та усвідомлювати відносини, що складаються безпосередньо на уроці, й забезпечувати організацію виховного впливу на особистість через систему цих відносин.

Під час пізнавальної діяльності на уроці учень вступає у взаємодію з однокласниками, з учителем як представником науки, держави, світу дорослих, з колективом загалом, з учнями, сильними та слабкими, з хлопчиками й дівчатками. І неважливо в даному випадку, яким змістом наповнено урок. Виховання особистості здійснюватиметься завдяки відносинам, які при цьому встановлюються та розвиваються.

Вчитель організовує не тільки навчальну діяльність учнів, а й їхню взаємодію на уроці. На думку Л. Гуцан: «якщо педагог «бачить» взаємодію дітей, спільну діяльність, у яку ті залучені під час проведення уроку, він має робити все можливе, щоб ці відносини відповідали суспільно значущим виховним цілям» (Гуцан, Л.А. 2019).

Отже, аналіз наукових джерел з проблеми виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій та спостереження за практичною реалізацією його в контексті сучасної початкової школи дозволяє зробити висновок про значний потенціал зазначених вище уроків, який здатний забезпечити вироблення відповідних компетентностей за умов

відповідної організації освітнього середовища й застосування педагогічно доцільних форм, методів, засобів. Успішна соціалізація здобувачів початкової освіти позитивно впливає на виховання їх толерантності.

Висновки до розділу 1

Отже, проведений аналіз наукових джерел допоміг розкрити історичні аспекти розвитку толерантності; здійснити аналіз сутності толерантності в філософському, психологічному, педагогічному аспектах; уточнити види толерантності. Нами визначено, що формування толерантності в учнів початкових класів є складним процесом цілеспрямованої та організованої взаємодії учителя та учнів, результатом якої буде формування толерантної свідомості, що через толерантні емоції та гуманістичні мотиви втілюватиметься в толерантній взаємодії з іншими людьми, виявлятиметься у поведінці й вчинках учнів, у ціннісному ставленні до себе та інших.

Врахування вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку, які відображають стійкі якості й риси особистості, властиві учням, визначаються поєднанням внутрішніх умов розвитку та зовнішніх умов життя, змістом, формами діяльності учнів, їх оточенням. Визначено, що комплекс фізичних, психічних, інтелектуальних, пізнавальних, мотиваційних, емоційних якостей властивих дітям молодшого шкільного віку впливають на процес виховання толерантності.

Вагомий потенціал у вихованні толерантності молодших школярів мають уроки дизайну і технологій, що спрямовані на формування в учнів досвіду партнерської взаємодії у процесі створення корисних та естетичних виробів, оцінювання й самооцінювання процесу та результатів власної або спільної діяльності, здатності презентувати результати творчої роботи, обговорювати їх з іншими, разом ефективно використовувати створені вироби через добродійну діяльність.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ДИЗАЙНУ І ТЕХНОЛОГІЙ

2.1. Констатувальне дослідження стану вихованості толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій

Виховання в молодших школярів почуття поваги та любові до ближнього, цінності іншої людини, готовності діяти гуманно за будьяких умов є складовою формування толерантності. Подолати негативні стереотипи – це складна педагогічна задача, яку мають розв'язувати, насамперед, батьки й вчителі. Г. Гончаренко зауважує: «Діалог, безпосередній контакт – це найкраще джерело інформації про інших, реальний шлях духовного й культурного зближення, інструмент розв'язання різних проблем, окрім того, це відкритість до міжкультурного спілкування, в основі якого лежить повага до особливостей іншого» (Гончаренко Л. А., 2004).

О. Лиманська, вивчаючи чинники, які впливають на формування толерантності молодших школярів, виділяє наступні: «сім'я і сформовані в ній міжособистісні відносини, стереотипи і забобони; учитель початкових класів, його особистісні та професійні якості; шкільний мікросоціум з його освітніми та виховними цінностями; спільна суспільно значуща діяльність; моральний мікроклімат у класі; фізкультурно-спортивні заходи (екскурсії, походи, ігри, свята); шкільні традиції; суспільство однолітків; потреба в спілкуванні; тип темпераменту; засоби масової інформації» (О. Лиманська , 2001).

Тож, ефективність роботи з виховання толерантності учнів залежить від урахування факторів та умов, які впливають на дитину, систематичності й цілеспрямованості такої діяльності. Метою констатувального етапу нашого дослідження було виявити сучасний стан вихованості основ толерантності

молодших школярів. Позаяк типовими особливостями прояву толерантності у молодшому шкільному віці є уміння вислухати, чуйність, відвертість, справедливість, вираження співчуття та готовність прийти на допомогу, ми звертали увагу саме на стосунки в учнівському колективі.

Констатувальний експеримент проводився у Тюдівському ліцеї Кутської селищної ради Косівського району Івано-Франківської області. До експерименту було залучено 18 учнів початкових класів.

Метою констатувального дослідження було визначити реальний стан вихованості толерантності учнів третього класу. Реалізація цього завдання передбачала розроблення системи критеріїв й показників вихованості основ толерантності в молодших школярів.

Проаналізовані теоретичні основи сутності поняття «толерантність» та врахування вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку дозволили нам дібрати критерії та показники даної категорії.

У педагогічній літературі термін «критерій» (від грец. *kriterion* – засіб судження, мірило) подається як: «підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось» (Словник-довідник з професійної педагогіки, 2006), як: «орієнтир, ознака, на основі якої здійснюється оцінка; основна ознака, за якою одне рішення обирається із багатьох можливих» (Зверева І., 1995).

Для з'ясування характеру стосунків в шкільному середовищі, ми використовували діагностичні методики Б. Басса, Н. Щуркової та ін., спостереження за поведінкою дітей на уроках, в позакласній діяльності, в іграх та в стихійно створених ситуаціях спілкування; бесіди з учнями та їхніми батьками; аналіз дій учнів у спеціально змодельованих ситуаціях.

На основі висновків досліджень І. Беха, Л. Канішевської, В. Киричок, нами було виокремлено такі компоненти толерантності, як: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний.

Когнітивний компонент характеризується розумінням самої сутності толерантності, знаннями про прояви емоцій, емпатії, милосердя, співпереживання, терпимості.

Емоційно-ціннісний компонент охоплює ставлення, цінності, емоції та здатність розуміти, підтримувати, іти на компроміс у спільній діяльності.

Діяльнісний компонент визначається поведінковою сферою, досвідом реалізації знань, віддзеркалюється у щоденних проявах співчуття, чуйності, стриманого ставлення до інших людей; вмінні взаємодіяти із однолітками, меншими та дорослими.

Для виявлення рівня сформованості когнітивного компоненту, показниками якого є наявність чи відсутність знань про прояви толерантності, розуміння мотивів поведінки, ми застосовували бесіду й методику «Незакінчене речення».

Учням було запропоновано закінчити фразу та пояснити своє ставлення до висловлювань: «Толерантність – це...», «Чуйна людина – це та, яка...», «Бути добродійною людиною – це...», «Якщо ти зустрів засмученого товариша, ти...», «Бути толерантною людиною – це...», «Доброзичлива людина – це та, яка...», «Рівноправне та справедливе ставлення – це...».

Аналіз відповідей молодших школярів відбувався наступним чином: 1 бал – це фрагментарні знання про чуйність, доброзичливість, співчуття, терпимість, співпереживання; 2 бали – це несистематизовані уявлення про доброзичливість, співчуття, чуйність, співпереживання, терпимість; 3 бали – це усвідомлені знання про чуйність, доброзичливість, співчуття, співпереживання, терпимість. Кількість балів, розподілялася за такими параметрами: 1–8 балів – це низький рівень, 9–14 балів – це достатній рівень та 15–18 балів – це високий рівень.

Також учням необхідно було дати відповідь на наступні запитання: «Як ти ставишся до дітей із інвалідністю, людей із обмеженими можливостями

або літніх людей? В яких випадках ти демонструєш стриманість, терпимість? Чи стараєшся зрозуміти, що відчуває людина, яку образили?»).

Для визначення мотивів та здатності до толерантної поведінки, чуйності, стриманості та ставлення до вчинків інших, було запропоновано адаптовану методика Н. Щуркової, яка охоплює проблемні ситуації із метою здійснення морального вибору й педагогічні спостереження. Діти мали з'ясувати своє ставлення до дій:

- Ти пропонуєш допомогу слабшому тому, що: а) його шкода; б) більше ніхто не допоможе; в) колись він допоможе мені; г) бо отримаю винагороду; та ін. Відповіді школярів свідчили про егоїстичну («так треба – каже вчитель», «чекання нагороди, схвалення»), прагматичну («він віддячить», «треба разом працювати»), чи альтруїстичну спрямованість («в мене настрої стане кращим», «людині буде приємно»).

- Якщо ти помітиш, що твої однокласники цькують дитину, яка зовні не схожа на них, якою буде твоя реакція? – Як ти вчиниш, коли зустрінеш засмученого товариша? - Як будеш поводити себе якщо однолітки тебе образили? Також школярам було запропоновано прокоментувати ситуації, зображені на листівках (дівчата глузують з однокласниці, яка не схожа на них, двоє хлопців відбирають телефон у третього, дівчинка заступилася за слабшого тощо). Учні давали відповіді на запитання: - Як почувують себе діти? -Що сталося?

Відповіді учнів були оцінені наступним чином: 3 бали – учень розуміє та оцінює ситуацію; 2 бали – учень оцінює ситуацію адекватно, проте не все може пояснити та 1 бал – учень невірно оцінює ситуацію, не може її пояснити. Кількість балів, які отримав кожен учасник експерименту, підраховували та розподіляли: 1–7 балів – низький рівень вихованості толерантності; 8–12 балів – це достатній рівень; 13–15 балів – це високий рівень вихованості толерантності.

Рівень толерантності за діяльнісним компонентом (уміння виявляти доброзичливість, толерантне, терпиме ставлення, співчуття) ми визначали за допомогою спостережень, а також опитувальника А. Щетинникова. Аналізувалися дії молодших школярів у конфліктних ситуаціях, у процесі спільної творчої роботи на уроках дизайну і технологій, під час ігор на перервах, обговорення спільних завдань на уроках, спортивному майданчику. Також, були запропоновані на розгляд наступні виховні ситуації:

Ситуація 1 була спрямована на з'ясування наявності умінь виявляти співпереживання, товариськість («Хлопчик Тарас не відвідував школу два тижні, відповідно не може навчитися розв'язувати задачі нового типу. Чи допоміг би ти йому опрацювати пропущений матеріал?»). Відповіді та їх кількісна обробка така: - Не допоможу (1 бал). - Допоможу, якщо вчитель попросить (2 бали). - Запропоную свою допомогу (3 бали).

Ситуація 2 допомогла зясувати наявність умінь виявляти доброзичливість («Федько планував пригостити друзів цукерками. Коли вийшов на двір він побачив серед друзів свого кривдника. Які дії ти запропонуєш зробити Федькові?»). Запропоновані відповіді та їх кількісна обробка: - Не пригощати кривдника (1 бал). - Пригостити друзів, коли кривдник піде (2 бали). - Пригостит кривдника цукеркою, запропонувати примиритися (3 бали).

Ситуація 3 була обрана для з'ясування наявності умінь виявляти співчуття («Василина зазвичай радісна дівчинка, проте сьогодні чимось засмучена. Яка твоя реакція? Запропоновані відповіді, їх кількісна обробка: - Ніяк не реагуватиму (1 бал). - Якщо вона моя подруга, я запитаю: «Що сталося?» (2 бали). - З'ясую, чому Василина засмучена та зроблю їй щось приємне, аби підняти настрій (3 бали).

Ситуація 4 була на з'ясування наявності умінь виявляти терпиме ставлення до іншого та контролювати власну поведінку («На перерві один з учнів взяв твій пенал, витягнув з нього ручку та зламав її. Як ти вдієш у цей

ситуації?»). Запропоновані відповіді, їх кількісна обробка: - Підійду до нього, буду з'ясовувати стосунки, вдарю його, також зламаю ручку (1 бал). - Поскаржусь на нього (2 бали). - Зроблю йому зауваження та висловлю незадоволення його діями (3 бали).

Ситуація 5 – на з'ясування наявності вмінь контролювати власну поведінку («Що ти зробиш у такій ситуації: однокласниця зробила тобі підніжку навмисно, через що, ти йшовши до дошки впав, всі діти сміялися з тебе?») Запропоновані відповіді, їх кількісна обробка: - Підійду до неї, штовхну, скажу образливі слова (1 бал). - Буду плакати та поскаржусь вчительці, батькам (2 бали). - Подивлюся на неї, висловлю незадоволення її діями, присоромлю (3 бали).

Кількість балів, які міг отримати кожен учень (за цією методикою), підраховували й розподіляли за наступними параметрами: 5–7 балів – низький рівень; 8–12 балів – це достатній рівень; 13–15 балів – це високий рівень.

Враховуючи показники, описані нами вище, ми одержали три рівня вихованості толерантності молодших школярів: низький, достатній, високий.

Обробка результатів діагностики дозволила зробити низку висновків, а саме:

Початковий рівень вихованості толерантності ми констатували у тих школярів, які володіють несистематизованими знаннями щодо сутності толерантності та прояву її у житті людей, невірно розуміють причини поведінки людей у різних ситуаціях; проявляють нетерпимість, негативізм, агресію, не вміють контролюють власну поведінку.

Школярі, які не володіють чітким уявленням щодо сутності толерантності, демонструють фрагментарні знання про доброзичливість, співчуття, чуйність, співпереживання, терпимість; не завжди розуміють та вміють оцінити причини поведінки в тих чи інших ситуаціях; іноді проявляють доброзичливість, чуйність, співпереживання, співчуття,

терпимість; ситуативно пробують контролювати поведінку, мають достатній рівень вихованості толерантності.

До високого рівня ми включаємо молодших школярів, у яких простежується наявність чітких уявлень та розуміння сутності толерантності та її вагомому значення у житті людини: усвідомлені знання про доброзичливість, співчуття, чуйність, співпереживання, терпимість; учні вірно розуміють та пояснюють причини вчинків (власних й оточуючих) в різних ситуаціях; завжди демонструють доброзичливість, проявляють чуйність, витримку, співпереживання, самоконтроль.

Результати констатувального дослідження відображення в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Рівні вихованості основ толерантності учнів початкової школи

<i>Критерії</i>	<i>Когнітивний</i>	<i>Емоційно-ціннісний</i>	<i>Діяльнісний</i>
<i>Рівні</i>			
<i>Високий</i>	18,7%	25%	18,7%
<i>Достатній</i>	18,7%	25%	25%
<i>Низький</i>	62,6%	50%	56,3%

Проведена діагностика дозволила отримати реальну картини стану вихованості толерантності учнів початкової школи. Зокрема, учні демонстрували, недостатні знання й уявлення про повагу до інших людей, цінності толерантності, не розрізняють межі толерантності / інтолерантності. Багатьом учням бракує стриманості, терпіння, гнучкості у взаємодії із однолітками, вони демонструють негативне ставлення до інших, відмінних від себе, людей. Прояв толерантності залежить від обставин. Простежується низький рівень рефлексії. Деякі діти інколи агресивно засуджують однокласників за їхні міркування або вчинки, виникають конфлікти. Такі школярі не визнають право інших на думку, яка є відмінною від їхньої.

Міцні уявлення та знання про рівні права для всіх людей, норми толерантності, стійке толерантне ставлення до інших людей, високий рівень

емпатії, стриманість у поведінці стосовно поглядів іншого, високий рівень рефлексії показали близько 20% учнів.

Суперечності між реальним станом проблеми та бажаним результатом стали рушійною силою визначення умов оптимізації процесу виховання толерантності, зокрема на уроках дизайну і технологій.

2.2. Педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій

Аналіз результатів діагностування вихованості толерантності молодших школярів показав певні недоліки у роботі вчителя початкових класів. Суперечності між реальним станом проблеми та бажаним результатом виступили рушійною силою обґрунтування педагогічних умов виховання толерантності молодших школярів, зокрема на уроках дизайну і технологій.

У тлумачному словнику української мови зазначено, що: «умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» (Новий тлумачний словник української мови, 1999).

В. Лозова описує педагогічні умови як: «одну зі сторін закономірності певного (виховного, навчального) процесу» (Лозова В., 2002).

В контексті нашого дослідження ми орієнтувались на припущення, що толерантність важливо виховувати в особливій атмосфері доброзичливого мікроклімату, у партнерській взаємодії усіх учасників освітнього процесу з метою отримання досвіду взаєморозуміння, взаємоповаги, терпимості, безконфліктного вирішення проблемних ситуацій, зокрема у процесі творчої предметно-перетворювальної діяльності на уроках дизайну і технологій.

До педагогічних умов виховання толерантності на уроках дизайну і технологій, на нашу думку, варто віднести наступні:

- *цілеспрямоване використання змісту технологічної освітньої галузі та ефективних методів, форм, засобів виховання в молодших школярів толерантного ставлення до оточуючих;*
- *реалізація партнерської взаємодії у процесі проєктно-технологічної діяльності молодших школярів;*
- *взаємодія вчителів та батьків у вихованні толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій.*

2.2.1. Цілеспрямоване використання змісту технологічної освітньої галузі та ефективних методів, форм, засобів виховання в молодших школярів толерантного ставлення до оточуючих

Систематична та цілеспрямована діяльність професійно компетентного учителя початкових класів, насамперед, повинна бути пов'язана із розширенням кола знань учнів про загальнолюдські цінності, про закони та правила толерантного співіснування у поліетнічному просторі, про рівні права й справедливість стосовно всіх членів суспільства, а також з розвитком емоційного інтелекту та емпатії молодших школярів; формування умінь проявляти почуття й емоції цивілізованими способами, проявляти навички самоконтролю.

Визначення толерантності молодшого школяра як важливої загальнолюдської цінності, особистісної якості, яка охоплює розуміння й повагу до відмінностей інших людей, зберігаючи почуття власної гідності, уміння встановлювати конструктивний діалог та взаємодію, дає можливість виокремити у змісті толерантності три основні компоненти:

- «виховання поваги до себе» (передбачає виховання почуття власної гідності, впевненості, прагнення до саморозвитку, самопізнання, адекватної самооцінки, відповідальності, активності, ініціативності, креативності);

- «виховання поваги до іншого» охоплює здатність бачити та розуміти відмінність іншої людини, сприймати дану відмінність як цінність, визнавати право іншого бути таким, емоційно сприймати іншого, розвивати емпатію;
- «конструктивна взаємодія» визначає розвиток умінь толерантного спілкування та діалогу, співпраці, вмінь уникати конфліктів та розв'язувати конфлікти на основі поваги, розуміння, що вимагає гуманності, гнучкості, мобільності в поведінці.

Реалізація змісту виховання толерантності молодших школярів можлива під час вивчення інтегрованого курсу «Дизайн і технології», оскільки процес створення виробів у спільній діяльності допомагає учням початкової школи зрозуміти важливість і необхідність толерантності, ознайомитися з правилами толерантного спілкування та взаємодії, оволодіти навичками толерантної поведінки.

Уроки дизайну і технології дозволяють вирішити наступні завдання:

- розкрити важливість толерантності як цінності, загальнолюдської якості, норми спілкування, поведінки, важливість виховання толерантності в учнів початкових класів;
- уточнити, розширити, узагальнити знання учнів про толерантність, толерантну особистість;
- забезпечувати виховання поваги до себе, відповідальності, почуття власної гідності, впевненості у собі;
- сприяти вихованню поваги до інших людей, здатності розуміти та визнавати відмінність інших, сприймати дану відмінність як цінність; розуміти емоційні стани іншого, проявляти емпатію;
- ознайомити із правилами толерантного спілкування та взаємодії з оточуючими людьми;
- створювати умови для прояву толерантних вчинків;

- формувати досвід толерантного спілкування й толерантної поведінки з іншими людьми;
- навчати аналізувати власні думки, емоції, вчинки, розвивати вміння приймати правильні висновки та бачити інші шляхи вирішення проблеми;
- розвивати творчість та креативність молодших школярів.

Зміст уроків навчання дизайну і технологій містить вагомий потенціал для формування у молодших школярів понять толерантний (толерантна), реалізації виховних ситуацій, уявних подорожей, усних журналів, творчих завдань з малювання та предметно-перетворювальної діяльності, читання й обговорення творів художньої літератури, перегляд та обговорення мультфільмів, проєктної діяльності. Визначені форми діяльності можна проводити як з усіма учнями класу, так і в невеликих групах, що стимулюватиме взаємодію, міжособистісне спілкування, сприятиме сприйняттю та розумінню відмінностей, емоційних станів інших людей, прояву толерантності у стосунках.

При обговоренні виховних ситуацій на уроках дизайну і технологій необхідно звертати увагу на наступні складові: повідомлення теми й завдань, які зрозумілі для дітей; мотивація; повідомлення інформації про толерантність, толерантну особистість, толерантну поведінку; ознайомлення із правилами, порадами; розв'язання ситуацій, вправлення у поведінці; підбиття підсумків, рефлексія.

Важливим на уроках дизайну і технологій є висловлення власної думки молодших школярів, їх розуміння необхідності толерантної поведінки, формування основ толерантної свідомості. Серед тем можна обрати наступні: «Толерантна сім'я», «Толерантний клас», «Толерантні друзі», «Як я спілкуюсь?», «Мої толерантні вчинки» тощо.

Запропоновану тематику уроків можна інтегрувати у зміст технологічної початкової освіти. Це дозволить ознайомити учнів з загальнолюдськими цінностями, основами етичних норм, толерантного

ставлення до себе й до оточуючих людей, навчати школярів правилам та способам толерантної поведінки, конструктивної взаємодії на основі злагоди, порозуміння; розвивати впевненість у собі, почуття власної гідності, поваги до себе та інших, здатність до емпатії, співпереживання і співчуття, творчі здібності.

Зміст технологічної освітньої галузі охоплює такі важливі для виховання толерантності молодших школярів як: «Ми — друзні»; «Ми різні, але друзні», «Ми вдячні», «Ми підприємливі», «Ми допитливі», «Ми дбайливі», «Я гостинний», «Я самостійний» та ін (Мачача, Т., 2018).

Так, під час вивчення теми «Ми різні, але друзні» учні:

- усвідомлюють свою індивідуальність, поважають інакшість друзів;
- активізують особистісну позицію в колі друзів;
- відкривають нові можливості паперу для виготовлення виробів;
- розвивають образну уяву, навчають конструювати та моделювати вироби, знаходити несподівані варіанти їх застосування;
- дбайливо використовують папір;
- власноруч виготовляє паперову гірлянду;
- разом з однокласниками випробовує гірлянду та застосовує її в навчальній та ігровій діяльності

Мотивація освітньої діяльності можна реалізувати через обговорення проблемної життєвої ситуації: «На далекій планеті жили однакові люди: однакового зросту й комплекції, однаково одягалися, гралися, мали однакові захоплення і смаки, однаково сварилися. Одним словом, у них однаковим було абсолютно все! А стали ці люди такими, тому що колись дуже заздрили одне одному, хотіли бути не такими, якими є насправді. Опора на життєвий досвід школярів дозволяє вчителю обговорити з учнями: - Чим різняться люди? (віком, статурою, характером, зовнішністю) - Добре чи погано те, що всі ми різні? - А що коли б на нашій планеті всі люди і навіть тварини були схожі одне на одного і нічим не відрізнялися? - Чи цікаво було б жити у світі

клонів? - Якими ми будемо виготовляти паперових людей – однаковими чи неповторними? Чому? (*Дизайн і технології. 1 клас : начально-методичний посібник для вчителя / Т. С. Мачача, Т. В. Стрижова, С. А. Собецька, Н. М. Оголюк, 2018*).

Метою даного уроку буде: обговорити важливість неповторності кожної людини, сили дружби і допомоги одне одному; підготувати матеріал для створення гірлянди «Коло друзів»; продемонструвати послідовність виготовлення гірлянди та продумати стиль оздоблення для кожного друга як частинки однієї гірлянди; виготовити гірлянду за зображеннями; виставити роботи учнів у класі, об'єднавши всіх паперових чоловічків у ланцюжок за допомогою клейкої стрічки або степлера; пофантазувати, з чого ще можна зробити гірлянду (букви, цифри тощо): сприяти об'єктивованому оцінюванню, презентуванню і застосування виготовлених виробів за призначенням

З-поміж форм, методів і засобів навчання, які впроваджуються на уроках дизайну і технологій та сприяють формуванню толерантності молодших школярів, найбільш вдалими визначаємо інтегровані уроки, уроки-мандрівки, уроки-ігри, уроки-діалоги, читання й обговорення казок, оповідань, віршів, віртуальні екскурсії, вікторини, проєктна діяльність, колективна творча предметно-перетворювальна діяльність тощо.

Серед різноманітних форм виховання толерантності особливе місце посідає гра. Саме гра виступає природним для молодших школярів видом діяльності, в якій вони не тільки відображають реальне життя, а й перебудовують його.

Ігри допомагають школярам виражати власні почуття, опановувати маловідомі способи дій, розв'язувати внутрішні конфлікти, набувати умінь та навичок конструктивної взаємодії, спілкування, що є важливим у формуванні досвіду толерантної поведінки.

Саме гра дає можливість учням уявляти себе на місці інших людей, розширити спектр власних думок та почуттів, сприяє кращому розумінню себе та оточуючих. Програвання ролей дає школярам можливість проекспериментувати із різними моделями поведінки та побачити, до яких вони призводять наслідків.

Сюжетно-рольова гра активізує уяву молодших школярів, дозволяє їм виконувати дії не лише за себе, а й за персонажів. В грі відбувається процес перевтілення дитини на фоні емоційного піднесення, що сприяє розвитку її емоційної сфери. В ігрових ситуаціях учні наслідують риси, почуття іншої людини. Власні переживання, які заважають дітям у житті, відходять на другий план та до певного часу не втручаються у поведінку дитини. Переживання ігрового образу дозволяє учням змінити свою позицію у ставленні до емоційних станів однолітків. Завдяки ігровим ситуаціям змінюється ставлення учня до себе та формується толерантне ставлення до однолітків

В умовах гри відбувається поступове подолання особистісного егоцентризму, завдяки чому розвивається самосвідомість дитини, вона стає соціально компетентною, здобуває досвід взаємодії, вирішення проблемних ситуацій, шліфує комунікативні вміння.

Рольова гра також сприяє розвитку експресивних навичок (уміння передавати, внутрішній стан настрій, переживання за допомогою міміки, жестів, пантоміміки), спричинює особистісні зміни. Зокрема, приймаючи на себе різні за змістом та статусом ролі, дитина опиняється перед необхідністю змінити свої установки, ставлення, адже гра вимагає від нього перевтілення, розуміння, прийняття й вияву почуттів іншої людини. Так створюються умови для виховання толерантності, розвитку самосприйняття, самооцінки, самоповаги молодших школярів.

Ігрова діяльність. Наприклад гра «Усі ми різні». Учитель розкладає в різних місцях кімнати чотири кольорові кубики (червоний, зелений, жовтий,

синій) і звертається до дітей: «За моєю командою - «плескання долонями» - виконуйте такі завдання: 1. До червоного кубика мають підійти хлопчики, а до зеленого - дівчатка. 2. До жовтого кубика мають підійти ті, хто народився влітку; до червоно-го - восени; до синього - взимку, до зеленого - навесні. (Можливі інші варіанти об'єднання дітей у групи, наприклад за кольором очей та волосся.) 3. Вишикуйтесь у колону за зростом - від найнижчого до найвищого. 4. Біля синього кубика мають зібратися ті, хто вважає себе спокійним і врівноваженим, біля жовтого - рухливим та жвавим. 5. Біля червоного кубика мають стати ті, хто любить танцювати; біля синього - співати; біля жовтого - читати вірші; зеленого - грати на музичному інструменті. Після завершення гри вчитель наголошує на тому, що є багато ознак, за якими люди подібні і різняться. Незаперечним є той факт, що не існує цілком однакових людей» (*Дизайн і технології. 1 клас : начально-методичний посібник для вчителя / Т. С. Мачача, Т. В. Стрижова, С. А. Собецька, Н. М. Оголюк, 2018*).

Цікавою формою роботи з молодшими школярами на уроках технологій є виконання проєктів. З метою виховання толерантності молодших школярів важливо дотримуватись структури заняття: привітання, презентація теми, повідомлення мети, завдань та цілей; затвердження правил роботи групи; очікування від учасників, інформаційне повідомлення; вправи, ігрові завдання, спільні творчі завдання; розгляд виховних ситуацій; висновки учасників, реалізація очікувань, підведення підсумків.

Ранкові зустрічі на уроках технологій забезпечують позитивний настрій, атмосферу сприятливого психологічного комфорту для кожного учня дитини, вчителя та всього колективу; створити толерантну, відповідальну та дружню атмосферу дня; визнати, що у спільній діяльності важливим є внесок кожного; забезпечити можливості кожного та усіх разом у вирішенні завдань; навчати учнів піклуватися про себе й інших; набувати вмінь слухати, сприймати, говорити, аналізувати інформацію, вирішувати

проблемні ситуації, дотримуватися вказівок та приймати рішення. Під час ранкової зустрічі важливо дотримуватись наступної послідовності її проведення: привітання дітей через компліменти, та усмішки; робота із календарем. (природничим, народним, історичним, навчальним); обмін думками, новинами (мовні, інтелектуальні, виховні вправи та ігри для формування толерантності, поради, презентація робіт, «крісло автора»); планування робочого дня.

У ході ранкової зустрічі необхідно робити акцент на таких важливих моментах, як атмосфера довіри, доброзичливості, залучення усіх до обговорення, прийняття рішень, заохочення з боку однокласників та вчителя, справедливість й рівноправність у співробітництві, щирість й неупередженість позиції вчителя.

Вагомий виховний потенціал щодо толерантного зростання молодших школярів містять театралізовані ігри, як різновид сюжетно-рольових ігор. Тематика та зміст театралізованих ігор мають моральну спрямованість, яка є в кожній казці, літературному творі та повинна знайти місце в імпровізованих постановках. Зокрема, це дружба, чуйність, доброта, чесність, сміливість, толерантність, комунікабельність. Улюблений дитячий герой стає зразком для наслідування. Дитина починає ототожнювати себе із цікавим для неї образом. Перевтілюючись в улюблений образ, учень добровільно приймає та привласнює притаманні герою риси. Самостійне розігрування ролей учнями уможливорює формування досвіду моральної поведінки, уміння діяти згідно із соціальними нормами, сприяє розвитку комунікативних, перцептивних та інтерактивних умінь. Великий та різнобічний вплив театралізованих ігор на особистість дитини дозволяє використовувати їх як впливовий інструмент, але ненав'язливий педагогічний засіб, бо сам вихованець зазнає при цьому задоволення, радості.

Уроки дизайну і технологій містять потенціал для використання сюжетно-рольових ігор, ігор-драматизації, ігор-інсценізації.

Змістом таких ігор виступають інсценізація художніх творів дитячої літератури, які демонструють приклад для наслідування позитивної моделі поведінки. Учням молодшого шкільного віку вчитель може запроонувати емоційно-образний матеріал, сюжетами можуть виступати інсценізації казок, оповідань, віршів, сценок-мініатюр, де можуть бути задіяні кілька діючих осіб.

Ефективним засобом у вихованні толерантності є використання багатства дитячої художньої літератури. Саме дитяча художня література є матеріалом для формування уявлень, знань молодших школярів про риси толерантної особистості, яка розкриває в сюжетно-образній формі взаємини між людьми, подаючи зразки толерантної поведінки. Вихованець, сприймаючи позицію автора твору, як би порівнює її з власною позицією, таким чином йде оцінка власних норм поведінки і переоцінка своїх цінностей. При цьому дитиною переживається почуття обурення, сорому, протесту і, як наслідок, руйнуються раніше прийняті норми, цінності поведінки. А через емоції (які виникають під дією прочитаного) можна вплинути на розвиток емпатійних можливостей молодших школярів. Художні твори стимулюють розвиток здатності співчувати іншим людям, впливають на емоційно-ціннісну сферу особистості, спонукають співпереживати і радіти героям – чого досить часто не відбувається на уроках дизайну і технологій у реальному житті.

На уроках дизайну і технологій важливо організовувати читання та обговорення казок, художніх творів дитячої літератури як цікавий вид роботи, що сприятиме вихованню толерантності молодших школярів.

Вагомий виховний потенціал мають розповіді й казки, зібрані у «Хрестоматії з етики» В. Сухомлинським. Ці твори змушують школярів задуматися над вчинками та переживаннями героїв, співвіднести їх із власними.

Художні твори варто обирати відповідно вікових особливостей молодших школярів, із захопливим сюжетом, динамікою подій, які інтригують та спрямовують увагу школярів на сприймання змісту, викликають у них емоційний відгук збагачують життєвий досвід, демонструють приклади толерантної поведінки, при цьому не містять прямих моральних вказівок, а несуть прихований виховний вплив.

Важливим обирати твори, в яких головні герої, їх риси, вчинки подібні до рис характеру самих дітей, оскільки молодші школярі не люблять ідеальних героїв: занадто дисциплінованих, слухняних, ввічливих, позитивних, оскільки в житті такі зустрічаються рідко. З дитячим героєм повинні траплятися ті самі неприємності і пригоди, що і з дитиною.

У ході читання та обговорення художніх творів потрібно дотримуватись такої послідовності роботи: підготовка до сприймання художнього твору; виразне емоційне читання твору; з'ясування емоційного впливу, вражень; розуміння змісту прочитаного; аналіз вчинків, моральних якостей персонажів; з'ясування мотивів учинків героїв; обговорення ставлення дітей до вчинків дійових осіб; виявлення зв'язків із життєвим досвідом молодших школярів; обговорення висновків.

Особливу увагу варто звертати на героїв дитячих художніх творів, їх вчинки, мотиви, порівнювати їх характер, проводили аналогії.

Використання художніх творів дитячої літератури дозволяють збагатити емоційний, життєвий досвід молодших школярів емоційно-значущими ситуаціями, розширити їх уявлення про толерантність, толерантну поведінку, емоції літературних героїв.

У процесі виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій можна запропонувати переглянути та обговорити мультфільми, оскільки до добрих та шляхетних вчинків дітей спонукають їх герої, які близькі для них за характером, поведінкою у різних життєвих ситуаціях.

Персонажі мультиплікаційних фільмів показують дитині найрізноманітніші способи взаємодії із навколишнім світом. Вони формують у них уявлення про добро та зло, еталони гарного й поганого поведіння. Тематика літературних творів та мультфільмів, які сприяють на нашу думку, розширенню уявлень дітей про толерантність, толерантну поведінку; виробленню вмінь співвідносити свою поведінку із поведінкою персонажів казок і мультфільмів, представлена у додатку Б.

Разом із роботою над творами ефективнішого результату набуватимуть творчі завдання з предметно-перетворювальної діяльності, адже вони дозволяють школярам діяти, практично реалізовувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування, приймати спільне рішення, узгоджувати різні погляди, виявити творчі здібності

Творча предметно-перетворювальна діяльність дозволяє дитині зняти напруження, розкрити свої здібності, проявляти власну індивідуальність. Завданнями для колективної творчої діяльності можуть бути наступні види робіт: створити букет квітів, акваріум із рибками, кошик із грибами, вазу фруктів, лісову галявину, пінгвінів на кризі та інше. Техніка виконання робіт може бути різноманітною, зокрема аплікація, орігамі, вирізування витинанок, ліплення, конструювання та моделювання об'ємних виробів. Важливим повинно залишатися те, щоб кожен учень виконував свою частину роботи, яка потім спільно складатиметься у спільний проєкт.

Отже, з метою виховання толерантності у молодших школярів на уроках дизайну і технологій через спільну творчу предметно-перетворювальну діяльність доцільно спрямувати роботу на виховання почуття власної гідності, впевненості, відповідальності; поваги до інших, емпатії; вмінь спілкуватись, співпрацювати на основі поваги, розуміння, пошуку компромісу. Ефективними є такі активні форми роботи, як робота над проєктами, творчі завдання з предметно-перетворювальної діяльності, ранкові зустрічі, ігри й ігрові завдання, читання та обговорення творів, казок,

художньої дитячої літератури, перегляд та обговорення мультфільмів, фрагментів фільмів для молодших школярів.

Виховання толерантних взаємостосунків – це процес становлення особистості з толерантними проявами до оточуючих під впливом цілеспрямованих виховних засобів: через діалог, взаємоповагу й співробітництво. Ці взаємостосунки характеризуються виявленням свідомої соціальної активності, терпимості, контактності, поступливості, емоційної стабільності, емпатії та умінням прийти на допомогу.

2.2.2. Реалізація партнерської взаємодії у процесі проєктно-технологічної діяльності молодших школярів

Педагогіка співробітництва та толерантність – це поняття, з якими відбуваються всі важливі перетворення в сучасній школі. Актуальність проблеми виховання толерантності молодших школярів зумовлена тим, що на цьому віковому етапі розпочинає складатися взаємодія між дітьми, які прийшли з різних мікросоціумів, із різним життєвим досвідом та з несформованою комунікативною культурою.

Для толерантного розуміння школярів в процесі їх взаємодії вчителю важливо вивчити їх родинний досвід міжособистісних відносин. В школі важливо навчити дитину приймати іншу людину як значущу та цінну, а також критично відноситись до своїх власних поглядів. Щоб вирішити проблему виховання толерантних відносин молодших школярів, вчителю самому важливо зрозуміти важливість співпраці в процесі толерантних відносин «вчитель - колектив - вчитель». Вчитель, який визнає необхідність виховання толерантності молодших школярів, повинен розпочинати із себе: з самовдосконалення, самоаналізу, подолання власних культурних недоліків тощо.

Вчитель – це насамперед людина, яка любить дітей, знаходить радість в спілкуванні із ними, вміє зрозуміти та пробачити їх недосконалість, вірить в

те, що кожна дитина може стати хорошою людиною, вміє дружити з іншими дітьми, бере близько до серця дитячі прикрощі й радості, знає душу дитини, ніколи не забуває, що він сам був дитиною.

Є методи, які допомагають вчителю осягнути внутрішній світ дитини в його своєрідності та цілісності, проникнути в глибину його переживань, спираючись на почуття та інтуїцію. Даний підхід пов'язаний із процесом формування ставлення однієї людини до іншої, що передбачає толерантне, емпатійне ставлення, співчуття, на основі діалогу.

Педагог, що уміє підтримувати рівні, ділові, вимогливі відносини з учнями, виявляє повагу до них, не залишає без уваги жодного випадку учнівської неуспішності, готовий та вміє своєчасно допомогти учням. Аналіз досвіду роботи кращих педагогів дав змогу виокремити основні вимоги професійної діяльності толерантного вчителя: виховувати з любов'ю; виховувати в дусі миру; бути прикладом для школярів; підтримувати емоційні прихильності, розвивати в школярів почуття взаємної поваги; визнавати значимість та здібності вихованців, а також поважати почуття й позицію кожного; створювати вільну та демократичну атмосферу в класі; бути готовим та здатним до діалогу, розуміння; бути справедливим; уникати жорстких ієрархічних відносин; вміти вислуховувати.

Важливим для забезпечення толерантності у вихованні молодших школярів є: формування толерантного простору, який визначається єдністю всіх суб'єктів виховного процесу та форм організації їхніх відносин, які, з одного боку, є основними компонентами педагогічної етики, а з іншого - основою та зразком морального виховання молоді; культура спілкування як взаєморозуміння, співчуття й співпереживання, відчуття партнерства; синергетичне мислення, яке допомагає сприймати широкий спектр особистісних якостей, індивідуальних та етнічних проявів людини; особистісно орієнтований підхід у виховному процесі, основою якого є суб'єкт-суб'єктні відносини в системі «вчитель-учень».

Головні принципи толерантності: довірче співробітництво – це встановлення в освітньому закладі відносин взаєморозуміння та взаємної вимогливості між адміністрацією, педагогами з одного боку, та школярами з іншого; екологія взаємовідносин - це забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в закладі освіти як основи формування толерантного середовища формування почуття власної гідності та самоповаги, поваги до оточення, від їх соціальної належності, національності, культури, раси, релігії; творчість, що забезпечує реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин та аналізу ситуації взаємодії.

Таким чином, спільна проєктно-технологічна діяльність учнів на уроках дизайну і технологій сприяє вихованню поваги до себе та інших, стриманості й емоційної стабільності у взаємостосунках, основ толерантної поведінки в різних ситуаціях.

Важливою складовою проєктно-технологічної діяльності є її частина, яка передбачає спільну діяльність учнів та вчителя, оскільки власний приклад, партнерські стосунки є підґрунтям ефективних виховних впливів. Спільне обговорення проблемної ситуації, виконання творчих предметно-перетворювальних завдань дає позитивний результат, формує негативне ставлення дитини до булінгу, нечемної поведінки, агресії.

Одним із завдань проєктно-технологічної діяльності на уроках дизайну і технологій є формування толерантності учнів початкової школи через спільне виготовлення корисних та естетичних виробів.

У процесі реалізації завдань проєктно-технологічної діяльності можна: формувати розуміння сутності толерантності; виховувати ціннісне ставлення до себе й до іншого, до проблеми рівних прав кожної людини; формувати високу оцінку значущості толерантності як однієї з якостей особистості; розвивати інтерес та позитивне емоційне ставлення до людей усіх національностей, уміння їм співпереживати; формувати свідоме ставлення до

поведінки (власної та оточуючих людей), вміння дати критичну оцінку вчинкам; сприяти отриманню учнями досвіду толерантної поведінки.

Проектно-технологічна діяльність на засадах партнерської взаємодії учнів сприяє розширенню знань учнів та усвідомлення ідеї про рівні права й повагу до кожної особистості; утвердженню думки про те, що відмінності зовнішності, національності чи соціального статусу не мають бути предметом цькування, агресії чи булінгу; сприятиме отриманню дітьми досвіду толерантної поведінки, розвитку емпатії, самоконтролю, вміння адекватно діяти в спільній роботі.

У педагогічній літературі поняття «взаємодія» визначається як: «універсальна форма розвитку, що змінює взаємодіючі об'єкти, явища і веде кожне з них в новий стан» (Словник-довідник з професійної педагогіки, 2006).

Позитивній толерантності відповідають наступні типи взаємодії: діалог, співробітництво й опіка. У діалозі виявляється індивідуальність та досягається своєрідність іншого, оскільки саме діалогова взаємодія передбачає рівність позицій в спілкуванні. Структура діалогової взаємодії охоплює емоційний та когнітивний компоненти, які можуть бути охарактеризовані через високий рівень почуття партнера, емпатії, вміння прийняти його таким, який він є, гнучкість мислення, відсутність стереотипності у сприйнятті інших; також через уміння «бачити» свою індивідуальність, вміння адекватно «приймати» (оцінювати) її. Діалогова взаємодія є фундаментом толерантності та рівнем толерантних переконань.

Інший тип взаємодії – співробітництво, що передбачає спільне визначення цілей діяльності, її спільне планування, розподіл сил й засобів на основі можливостей кожного. Це рівень толерантної поведінки, який можна охарактеризувати наступними ознаками: доброзичливість (відсутність агресії та самоагресії); контактність; відсутність тривожності; ввічливість

(чемність); мобільність дій; терпіння; соціальна активність; довірливість. Діалог та співпраця пов'язані із розумінням такої категорії, як «свобода».

Науковці та практики педагогіки співробітництва, вважають, якщо надати школярам повну свободу, але при цьому не створити відносини співпраці, то випадає головне у вихованні внутрішньо вільної людини – це загострення совісті. Саме у співпраці, у бажанні працювати разом, у тонкій грі зусиль кожного, в взаємному спонуканні, яке робить непотрібною вимогливість, та народжується совісне ставлення до людей, роботи, обов'язків.

Виховання в душі терпимості має бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження по відношенню до інших. Воно має сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення та вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях.

За правильної організації проектно-технологічна діяльність дозволяє захопити молодших школярів спільною цікавою діяльністю, зняти міжособистісне непорозуміння, розкрити їхні найкращі якості, визначає позитивні та проблемні сфери спілкування та навчає використовувати різні стратегії толерантної поведінки та гуманної взаємодії з оточуючими.

2.2.3. Взаємодія вчителів та батьків у вихованні толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій

Важливою умовою розвитку позитивного емоційного ставлення до себе та оточуючих є формування у дитини регуляції поведінки – вміння стримувати себе, здатність діяти свідомо, а не імпульсивно, оцінювати і враховувати позицію інших. У цьому випадку дитині необхідно провести складний процес самооцінки і усвідомлення. Ці важливі утворення можливі при правильному педагогічному впливі на формування взаємостосунків дитини з оточуючими (Г. Кайдалова, 2015).

Вчитель завжди був, є і буде ключовою фігурою, рушійною силою у формуванні особистості дитини. Саме від його підходу до моральної сторони виховання школярів і залежатиме кінцевий результат.

Важливо, щоб вчитель своїм особистим прикладом показував, як необхідно ставитися до суджень інших, говорити та слухати інших, коректно відстоювати власну точку зору.

Крім того, для молодшого школяра найвищим стимулом поведінки та діяльності є схвалення зі сторони вчителя, що вимагає від педагога особливого та коректного ставлення до проблем вияву толерантності учнів початкових класів. Безперечно, він буде неможливим без активно включених батьків, від залежить рівень вихованості толерантності їхніх дітей. Досягнення бажаного результату можливе при дотриманні ряду чинників.

Небайдужість вчителів. Дуже важливо, щоб проблема виховання толерантності учнів вирішувалися без відкладань, оскільки дітям варто заповнювати прогалини знань, постійно повторювати, пояснювати по декілька разів правила толерантної поведінки, поступово збільшуючи їх обсяг.

Контроль батьків. Без учасників родини добитися бажаного результату не вдасться. Батьки, рідні, які починають виховувати та навчати дітей змалечку, зобов'язані продовжувати це робити і в шкільний період. Розмови з дітьми про основи толерантної поведінки ще не означають, що вони все відразу ж і запам'ятають. Навпаки, краще повторити, проговорити з нею, перевірити, як теоретичні знання учні можуть реалізувати на практиці.

Співпраця у системі школа-сім'я. Плідна співпраця, тісна взаємодія, що обертаються навколо дитини – це дієвий шлях до успіху.

Важливими є виховні години, присвячені проблемам толерантності у суспільстві, вдома, усвіті. Дітям буде цікаво через гру, імпровізацію, участь у різного роду сценках, ситуативних завданнях не лише розважитись,

повеселитись, а й отримати нові враження та задоволення, здобути новий або забутий досвід.

Інтегрування навчального матеріалу на уроках. Безперечно, є достатня кількість навчальних предметів, що містять елементи морального виховання. Важливо не забувати акцентувати увагу дітей на моментах толерантної поведінки, порівнювати навчальний матеріал із життєвими ситуаціями, включати усіх учнів у обговорення різноманітних життєвих ситуацій.

Залучення школярів до участі в акціях, конкурсах на кращий малюнок, на кращу аплікацію, з метою перевірки розуміння ними толерантних взаєностосунків у класному колективі. Молодші школярі із задоволенням братимуть участь у подібному роді занять, тим самим перевіряючи самих себе або дізнаючись про щось нове. Такий досвід учнів вочевидь буде цікавити їх, адже працюють розум, уява, а руки все реалізують у предмети дійсності.

Формувати в учнів мотивацію толерантних вчинків, ціннісних орієнтацій може підготовлений вчитель. Підготовка вчителів до реалізації виховання толерантності у молодших школярів може здійснюватись через спонукання вчителів до усвідомлення ними того, що у процесі виховання толерантності на учнів покладається відповідальність за зроблений ними вибір, рішення. При цьому не слід звинувачувати дитину в нещирості або нечесності, навіть якщо вона в цей момент виявляє такі якості. Можливо, саме цей момент є переломним: спочатку діє інстинкт самозбереження, а вже потім – працює думка й почуття, що приводить до перемоги над собою.

Важливо навчити школярів оцінювати себе, свою діяльність, вчинок у конкретний момент, опираючись на рівень власної готовності до толерантних відносин у колективі, найближчому оточенні. Вчителю слід проявляти терплячість, поки учень зрозуміє те, що від нього вимагається згідно з суспільно прийнятими нормами моралі.

Виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій, на нашу думку, передбачає дотримання вчителем таких вимог:

- залучення всіх учнів до творчої діяльності, пов'язаної зі створенням корисних та естетичних виробів;
- стимулювання активності школяра у предметно-перетворювальній діяльності та взаємодії з іншими учнями під час уроку;
- детальна підготовка та чітка організація творчої діяльності на уроці;
- емоційна долученість молодшого школяра до власної діяльності під час освітнього процесу;
- позитивне налаштування учасників на результат;
- вплив діяльності учнів на їхню поведінку, а саме: прояв толерантності у взаємовідносинах, спілкуванні, спільній діяльності, власних поведінкових ситуаціях.

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволяє констатувати, що найбільш важливими складовими особистісного компонента толерантності педагога є:

- ціннісні орієнтації особистості;
- відповідальність;
- система позитивних соціальних та комунікативних установок;
- самоприйняття, або позитивне ставлення до себе;
- прагнення до саморозвитку та самовдосконалення;
- потреба у самоактуалізації.

В активній особистісній позиції, толерантність вчителя, як зауважує І. Бех характеризується: «стійкою гуманістично-орієнтованою системою ціннісних ставлень до інших людей і самого себе, в рівноправності позицій (інший – такий самий, як «Я», і «Я» такий самий, як інший), в інтересі як до своїх, так і чужих внутрішніх переживань, які координуються в єдиний цілісний процес, в безумовно-позитивному прийнятті дитини, повазі її особистісної гідності, розумінні її труднощів і внутрішніх конфліктів,

готовності надати кваліфіковану психологічну допомогу, ненасильницькими засобами сприяти позитивним особистісним змінам своїх вихованців, в умінні виявляти терпіння на той час, доки ці зміни ще не відбулися» (Бех І., 2001). Рівень толерантності вчителя визначає властивості позицій у спілкуванні, ставлення до інших й до себе та характеризує специфіку його індивідуального стилю діяльності.

Працюючи з учнями різного віку вчителю важливо володіти комунікативною компетентністю: бути досить гнучким, здатним адекватно орієнтуватися в різноманітних комунікативних ситуаціях, володіти ефективною технікою спілкування й технологіями толерантної поведінки. Однак у педагогічній практиці інколи навіть досвідчені вчителі часто ігнорують або навіть відверто знецінюють свободу дитини, її власну думку, створюють емоційні та комунікативні бар'єри, принижуючи учня за «неправильні погляди», надміру чутливо реагують на відсутність бажаної їм поведінки з боку учня, нездатні чекати й нетерпимі до розбіжності очікувань та реальності, вдаються до деструктивного маніпулювання, емоційного та іншого насилля, що свідчить про їх професійну, емоційну, та духовну незрілість.

Як зазначає І. Бех: «коли до учнів ставляться у більшості випадків без справжнього інтересу і поваги, у них не виникає ніяких підстав для прийняття самих себе серйозно, що з рештою впливає на інфантилізацію підростаючих поколінь» (Бех І., 2001).

Разом із цінностями основу толерантності особистості взагалі та вчителя зокрема утворюють соціальні установки. Толерантна установка особистості – емоційно-вольова готовність індивіда до пошуку характеристик, об'єднуючих його з суб'єктом взаємодії («іншим»). Гуманістична педагогіка співпраці орієнтована на такі особистісні установки як прийняття учня таким, яким він є, установка на емпатійне розуміння учня, що дає можливість повноцінного спілкування з учнем, можливість надання

йому допомоги там, де вона є найбільш актуальною, установка на відкрите, довірливе спілкування з учнями.

Представники гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс) вважають, що: «для толерантної особистості властиве позитивне емоційне ставлення навіть до таких своїх сторін, які вона вважає слабкими, тому їй не властиве самокартання та прагнення докорінно себе змінити, стати іншою» (А. Маслоу, К. Роджерс). Людина має сприймати себе та бути сама собою, приймаючи себе такою, якою вона є. Таким чином вона знаходить у собі нові сили й можливості відкритися новому досвіду, зрозуміти свої істинні почуття й наміри. Джерелом особистісної толерантності вчителя є терпиме, ставлення до самого себе, яке поєднується із прийняттям іншого. Саме такий учитель здатний до активної толерантної позиції й емпатійного прийняття дитини.

Повноцінна толерантність учителя обов'язково передбачає прагнення до самовдосконалення й саморозвитку, якомога ґрунтовного втілення свого потенціалу, тобто усього того, що містить поняття самоактуалізації. В процесі самоактуалізації поєднуються дві лінії людського буття – це самопізнання та саморозвиток. Самоактуалізація сприяє повному розкриттю особистісного потенціалу вчителя, усвідомленню та прийняттю свого Я, вияву особистісних якостей, що активізують цілепокладання, подолання труднощів й ефективно вирішення життєвих і професійних проблем.

Важливою характеристикою толерантності є відповідальність, яка здійснює внутрішню регуляцію особистості, опосередковуючись її ціннісними орієнтаціями. Відповідальність розуміється як усвідомлення людиною своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у навколишньому світі та власному житті, а також свідоме управління цією здатністю. Відповідальність є показником особистісної зрілості.

Отже, бажання вчителя та батьків виховати здорову культурну націю базується на їх вмінні рости учнів, власних дітей, бажанні прививати їм любов та повагу до навколишнього світу та людей. Толерантність як

моральна категорія навчає молодших школярів бути терпимими, проявляти повагу не лише до інших людей, але й до їх думки, смаків, вподобань тощо. Щоб жити в мирі та злагоді, ми повинні навчати підростаюче покоління таких норм поведінки, в результаті засвоєння яких формуватиметься нова нація, нова культурна держава.

Висновки до розділу 2

Проведений консатувальний експеримент дозволив отримати реальну картини стану вихованості толерантності учнів початкової школи. Зокрема, учні демонстрували, недостатні знання й уявлення про повагу до інших людей, цінності толерантності, не розрізняють межі толерантності / інтолерантності. Багатьом учням бракує стриманості, терпіння, гнучкості у взаємодії із однолітками, вони демонструють негативне ставлення до інших, відмінних від себе, людей. Прояв толерантності залежить від обставин. Простежується низький рівень рефлексії. Деякі діти інколи агресивно засуджують однокласників за їхні міркування або вчинки, виникають конфлікти. Такі школярі не визнають право інших на думку, яка є відмінною від їхньої. Міцні уявлення та знання про рівні права для всіх людей, норми толерантності, стійке толерантне ставлення до інших людей, високий рівень емпатії, стриманість у поведінці стосовно поглядів іншого, високий рівень рефлексії показали близько 20% учнів.

Суперечності між реальним станом проблеми та бажаним результатом стали рушійною силою визначення умов оптимізації процесу виховання толерантності, зокрема на уроках дизайну і технологій. До педагогічних умов виховання толерантності на уроках дизайну і технологій, на нашу думку, варто віднести наступні: цілеспрямоване використання змісту технологічної освітньої галузі та ефективних методів, форм, засобів виховання в молодших школярів толерантного ставлення до оточуючих; реалізація партнерської взаємодії у процесі проєктно-технологічної діяльності молодших школярів;

взаємодія вчителів та батьків у вихованні толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій.

ВИСНОВКИ

В процесі нашого дослідження проблеми виховання толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій, ми дійшли таких висновків:

1. Проведений аналіз наукових джерел допоміг розкрити історичні аспекти розвитку толерантності; здійснити аналіз сутності толерантності в філософському, психологічному, педагогічному аспектах; уточнити види толерантності. Нами визначено, що формування толерантності в учнів початкових класів є складним процесом цілеспрямованої та організованої взаємодії учителя та учнів, результатом якої буде формування толерантної свідомості, що через толерантні емоції та гуманістичні мотиви втілюватиметься в толерантній взаємодії з іншими людьми, виявлятиметься у поведінці й вчинках учнів, у ціннісному ставленні до себе та інших.

2. Врахування вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку, які відображають стійкі якості й риси особистості, властиві учням, визначаються поєднанням внутрішніх умов розвитку та зовнішніх умов життя, змістом, формами діяльності учнів, їх оточенням. Визначено, що комплекс фізичних, психічних, інтелектуальних, пізнавальних, мотиваційних, емоційних якостей властивих дітям молодшого шкільного віку впливають на процес виховання толерантності. Віковий період розвитку дітей молодшого шкільного віку вважається сенситивним для активного морального розвитку особистості, його психічних пізнавальних процесів, емоційно-почуттєвої й мотиваційно-ціннісної сфер, а основними новоутвореннями є довільність, внутрішній план дії та рефлексія.

3. Вагомий потенціал у вихованні толерантності молодших школярів мають уроки дизайну і технологій, що спрямовані на формування в учнів досвіду партнерської взаємодії у процесі створення корисних та естетичних виробів, оцінювання й самооцінювання процесу та результатів

власної або спільної діяльності, здатності презентувати результати творчої роботи, обговорювати їх з іншими, разом ефективно використовувати створені вироби через добродійну діяльність.

Виховання толерантності в молодших школярів на уроках дизайну і технологій розглядаємо як процес цілеспрямованої й організованої взаємодії вчителя та учнів з метою формування толерантності як особистісної якості, що виявляється у поведінці та вчинках учнів, ціннісному ставленні до себе й інших, здатності до взаємодії з ними.

3.Проведений констатувальний експеримент дозволив отримати реальну картини стану вихованості толерантності учнів початкової школи. Зокрема, учні демонстрували, недостатні знання й уявлення про повагу до інших людей, цінності толерантності, не розрізняють межі толерантності / інтолерантності. Багатьом учням бракує стриманості, терпіння, гнучкості у взаємодії із однолітками, вони демонструють негативне ставлення до інших, відмінних від себе, людей. Прояв толерантності залежить від обставин. Простежується низький рівень рефлексії. Деякі діти інколи агресивно засуджують однокласників за їхні міркування або вчинки, виникають конфлікти. Такі школярі не визнають право інших на думку, яка є відмінною від їхньої. Міцні уявлення та знання про рівні права для всіх людей, норми толерантності, стійке толерантне ставлення до інших людей, високий рівень емпатії, стриманість у поведінці стосовно поглядів іншого, високий рівень рефлексії показали близько 20% учнів.

4. Суперечності між реальним станом проблеми та бажаним результатом стали рушійною силою визначення умов оптимізації процесу виховання толерантності, зокрема на уроках дизайну і технологій. До педагогічних умов виховання толерантності на уроках дизайну і технологій, на нашу думку, варто віднести наступні: цілеспрямоване використання змісту технологічної освітньої галузі та ефективних методів, форм, засобів виховання в молодших школярів толерантного ставлення до оточуючих;

реалізація партнерської взаємодії у процесі проектно-технологічної діяльності молодших школярів; взаємодія вчителів та батьків у вихованні толерантності молодших школярів на уроках дизайну і технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безкоровайна О. Як зробити школу толерантною.: Можливості і засоби. Вид. дім “Шкіль. Світ”: Вид. Л.Галіцина, 2006. 128 с.
2. Бех І. Д. Формування у дитини почуття цінності іншої людини. Педагогіка толерантності. 2001. № 2 С. 52-58.
3. Бирко Н. М. Особливості формування толерантності учнів молодшого шкільного віку. Науковий вісник Донбасу, 2013. №4. URL : [http : //nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_17) (дата звернення 5.02.2022).
4. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків. Полтава : Полтавський вісник, 1994 Том 1. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 192 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. [2-е вид.]. К. : Каравела, 2008. – 400 с.
7. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : пос. для студ. Вищих навч. закл.] / О. Вишневський. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с.
8. Гавриш, Інна Іванівна. Добродійна діяльність - фактор виховання культури молодших школярів: монографія. Чернівці : Рута, 2017. 159 с.
9. Гончаренко Л.А., Кузьменко В.В. Виховання толерантності – запорука діалогу культур. 2004. № 4. С. 11-14.)
10. Гончаренко, Семен Устимович. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко ; [гол. ред. С. Головка]. Київ: Либідь, 1997. 373, [1] с.
11. Гордійчук О. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07. Тернопіль, 2008. 20 с.

12. Горват М. Проблема виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного спілкування / М. Горват. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : [http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1silsk_shkolu/43 I/visnuk 18.pdf](http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1silsk_shkolu/43_I/visnuk_18.pdf)
13. Грива О. Виховання толерантності у дітей та молоді. Психолог. 2005. № 21–22. – С. 3–24.
14. Гурова Т. Ю. Зміст і значення виховання толерантності молодших школярів в умовах полікультурного освітнього простору. Педагогіка формування творчої особистості у вишій загальноосвітній школах : 36. наукових праць : Вип. 14 (67). Запоріжжя, 2011. Ч. 2. С. 271-276.
15. Дев'ять вправ, які навчають толерантності. URL : <https://osvitanova.com.ua/posts/4497-9-vprav-i-aki-navchajut-tolerantnosti> (дата звернення 5.02.2022).
16. Декларація принципів толерантності / Національна комісія України у справах ЮНЕСКО. – К., 1995. – 14 с.
17. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
18. Дизайн і технології. 1 клас : навчально-методич-ний посібник для вчителя / Т. С. Мачача, Т. В. Стрижова, С. А. Собецька, Н. М. Оголюк. К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. 64 с.
19. Дитяча психологія з практикумом Н. М. Когутяк, Ю.Р. Сидорик, В.М. Мицько - 2020 - lib.pnu.edu.ua
20. Докукіна О.М. Толерантність у вихованні //Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. Ред.. В.Г.Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. с.912 – 913.
21. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
22. Заброцький М. Вікова психологія : [навч. посіб.] / М. Заброцький. К. : МАУП, 1998. 92 с.

23. Зайченко І.В. Історія педагогіки: навч. посіб. : у 2 кн. Кн. 2. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні / І. В. Зайченко. К.: Вид. дім «Слово», 2010. 1030 с.
24. Закон України про освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 2.05.2021).
25. Зверєва І. Д. Діагностика моральної вихованості школярів / І. Д. Зверєва, Л. Г. Коваль, П. Д. Фролов. К. : ІСДО, 1995. 156 с.
26. Іванчук М. Г. Психолого-педагогічні умови формування в молодших школярів моральних почуттів (у процесі навчання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Іванчук Марія Георгіївна. К., 1993. 185 с.
27. Казанжи І. В. Виховання толерантної поведінки учнів початкової школи. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2015. №11. С. 7-10.
28. Кайдалова Г. Толерантні взаєностосунки як категорія морального виховання молодших школярів. Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка. Вип.11, 2015. С. 247-252.
29. Канішевська Л. В. Виховуємо соціально зрілу особистість : [наук.-метод. посіб.] / Л. В. Канішевська. – К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2009. – 158 с.
30. Канішевська, Л. В., Сухопара, І. Г. Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика: монографія. Київ : Компрінт. 2017.
31. Коберник Г.І. Формування толерантності молодших школярів у процесі інтерактивних технологій навчання. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Гол. ред.: Мартинюк М.Т. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. –259 с.

32. Коменский Я. А. Великая дидактика / Ян Амос Коменский. // Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. – Т. 1. – М. : Педагогика, 1982 – Т. 1. – 1982 – С. 242–476.
33. Концепція Нової української школи URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 2.05.2021)
34. Корчак Я. Правила життя. Педагогіка для дітей та дорослих.,Видавництво “Фоліо”, 2016, 420с.
35. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник. Харків, 2002. С. 126 -174.
36. Локк Д. Розвідка про людське розуміння : у 4-ох книгах; [пер. з англ. Н. Бордукова]. Харків : Акта, 2002. – 608 с.
37. Лук'янець Л.І. Милосердя і доброта – найбільші людські цінності / Л. І. Лук'янець // Позакласний час. 2008. №8. С.63–67.
38. Макаренко А. С. Вибрані педагогічні твори. Макаренко А.С., вибрані педагогічні твори в двох томах. Серія: Педагогічна бібліотека, 1978, 397с.
39. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій. Навч. посібник. 5-те вид. К.: Либідь, 2004. 384 с..
40. Матієнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції [Електронний ресурс] : дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Матієнко Олена Степанівна ; Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2006. Режим доступу: <http://www.lib.uaru.net/diss/cont/139133.html> , вільний. – Назва з екрана
41. Матієнко О.С. Толерантність починається з учителя. Рідна школа. 2005. №6. С. 4.
42. Матієнко О.С. Толерантність: введення в проблему. Вінниця: ВДАУ, 2006. 40 с.
43. Мачача Т. С. Особливості змісту та методики інтегрованого курсу «Дизайн і технології» технологічної освітньої галузі початкової освіти.

Початкова освіта : Методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі Типової освітньої програми для 1 класу; методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей НУШ в початковій освіті. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. С. 111–118

44. Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору «Нової української школи», затверджені наказом МОН від 23.03.2018 № 283 URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-organizaciyi-osvitnogo-prostoru-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli> (дата звернення: 19.02.2021).
45. Ненько І.Я. Толерантність означає не просто терпіти «інакшість», а відчувати задоволення від сусідства з нею. Педагогіка толерантності. 2001. № 1. С. 132-135.
46. Нечерда В. Б. Педагогічні умови виховання толерантності у старших підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Валерія Борисівна Нечерда. К., Ін-т проблем виховання НАПН України, 2014. 332 с.
47. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 2.02.2021).
48. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
49. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконіт, 1999. –Т. 2. – 910 с.
50. Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. - К., 2014.- Вип. 82, Част.1., С. 66-71.

51. Павелків Р. В. Вікові особливості морального розвитку молодшого школяра. Психологія : реальність і перспективи. 2017. №9. С. 5-12.
52. Пірен М. І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві [Електронний ресурс] / М. І. Пірен // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. № 2. С. 51-56. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_2_9
53. Попова О., Лесик, А. Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування толерантності в учнів. Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). Бердянськ : БДПУ. 2020. №3. С. 181-187.
54. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб., 4-те вид., випр. і доп. К.: Каравела, 2020. 418 с.
55. Програма нової української школи. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalnaserednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-rochatkovoyi-shkoli> (дата звернення 5.02.2022).
56. Роджерс К. Погляд на психотерапію. Становлення людини., 1994
57. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. / Софія Русова. К. : Либідь, 1997. Кн. 2. 1997. 320 с.
58. Савченко О. Толерантність як цінність шкільної освіти. Інноваційна педагогіка. 2017. №1. С.13-16.
59. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко К. : Академвидав, 2011. 368 с.
60. Саєнко Т.Г Вчити бачити крізь призму толерантності. Педагогіка толерантності. 2000. №1. С. 12.
61. Сінельник І. Проблема виховання толерантності майбутніх учителів початкової школи: дис-курсивний огляд / І. Сінельник. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.psyh.kiev.ua/> Збірник наук. праць. Випуск 10

62. Скрипник Н. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку. Умань: ПП Жовтий, 2011. 99 с.
63. Словник іншомовних слів за редакцією О. С. Мельничука. Київ, 1985. 966 с.
64. Словник-довідник з професійної педагогіки / ред.-упоряд. А. В. Семенова. – Одеса : Пальміра, 2006. – 272 с.
65. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : ІСДЦ, 1996. – 288 с.
66. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : В 5 т. / В. О. Сухомлинський. - К. : Рад.школа, 1997. Т. 4. 546 с.
67. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Радянська школа, 1976. Т. 2. К. : Радянська школа, 1976. С. 147–416.
68. Сухопара І. Г. Змістове і методичне забезпечення процесу формування толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Випуск 55, 2016. С. 200-205.
69. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
70. Трудове виховання молодших школярів в умовах реформування початкової освіти : монографія / [Л.А. Гуцан, Л.І. Гриценко, О.Л. Морін, З.В. Охріменко ; за ред. Л.А. Гуцан]. – К., 2019. – 152 ст.
71. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
72. Хоружа Л. Духовно-моральне виховання школярів в Україні: досвід та шляхи вдосконалення. Рідна школа. : щомісяч. наук.-пед. журн. – 2013. – № 4/5. – С. 26–32.
73. Яким'юк Соломія (наук. кер. – Маковійчук О.В.). Формування толерантності молодших школярів. Тези доповідей студентської

наукової конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 283-284.

ДОДАТКИ

Додаток А

Плани-конспекти уроку

«Дизайн і технології»

Тема: *Розділ Ми дружні* (змістова лінія «Середовище соціалізації»). **«Ми вдячні/Янголятко оберіг.** Види та властивості тканини. Оздоблення виробів з тканини. Практична робота: виготовлення янгола з тканини та стрічок» (за програмою О.Я. Савченко, 3 клас).

Мета уроку: активізація знань учнів про тканину, як вид матеріалу, ознайомлення з видами та властивостями тканини, ознайомлення з історією виникнення ляльки мотанки, її символікою, про доцільність використання тканин; удосконалення навичок роботи з тканиною, нитками; формування вміння виготовляти ляльку-мотанку за допомогою тканини та ниток, розвиток мислення, уяви, уваги, пам'яті, моторики рук, спостережливості, виховання любові до традицій та вірувань українського народу, шанобливого ставлення та примноження традицій народу, виховання естетичного смаку, людяність, працелюбність, охайності, відповідальності, дотримання учнями правил безпечної праці, організації робочого місця та санітарно-гігієнічних вимог, під час виконання завдань практичної роботи

Очікувані результати: Учень/учениця: пояснює значення оберега; має уявлення про основні властивості тканини; розпізнає тканини візуально та на дотик; розуміє та пояснює доцільність використання матеріалів; власноруч виготовляє ляльку-оберіг; разом з однокласниками застосовує виготовлені вироби в житті.

Орієнтовне забезпечення освітнього процесу:

обладнання: різні джерела інформації про ляльки-обереги, демонстраційні таблиці, ілюстрації, фотографії національних костюмів, готові вироби, посібники, інтернет-ресурси; *інструменти та матеріали:* шматок тканини квадратної форми, вата, нитки, стрічки, ножиці.

Тип уроку: урок засвоєння технології виготовлення виробу.

Інформаційно-методичне забезпечення:

Типова освітня програма (автор О.Я. Савченко).

Дизайн і технології. 1 клас: навчально-методич-ний посібник для вчителя / Т. С. Мачача, Т. В. Стрижова, С. А. Собецька, Н. М. Оголюк. К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. - 64 с.

Інтернет-ресурси:

Майстер-клас «Лялька-мотанка. Янгол».

Пісня «Янгол бідосніжний».

Хід уроку

1) Організація класу до навчання.

1.1. Створення ситуації психологічного комфорту та емоційного настрою (за допомогою вірша, девізу, введення казкового героя тощо).

1.2. Перевірка готовності робочих місць до уроку.

Учні, перевірте, чи є все необхідне у вас на партах до уроку: тканина, стрічки, ножиці, нитки.

2) Повідомлення теми та мотивація навчальної діяльності учнів.

2.1. Актуалізація опорних знань («таблиця «ЗХД»»).

- Пригадайте, де виготовляють тканини (на ткацькій фабриці)?
- Як називається процес вироблення тканин (ткацтвом)?
- З чого їх виготовляють? (з текстильних волокон)?
- Як виготовляють тканину (шляхом переплетення ниток основи і підткання)?
- В першому стовпчику необхідно записати те, що ми знаємо про тканину як матеріал та особливості виготовлення тканини.
- Подумайте, про що б ще ви хотіли дізнатися з цієї теми та запишіть у другий стовпчик таблиці.
- Запам'ятайте свої запитання та, під час подальшої роботи на уроці, знайдіть на них відповіді.
- По завершенні уроку ми повернемося до цієї таблиці та в третій стовпчик запишемо, все те що дізнались.

<i>Знаю</i>	<i>Хочемо знати</i>	<i>Дізналися</i>

2.2. Створення проблемної ситуації (обговорення змісту казки).

Чарівні янголи

Ви знаєте, що на небі живуть янголи? Вони дуже різні і кожен виконує свою роботу. Коли дитина усміхається вві сні, вважається, що на неї дивиться янгол.

Якось давним-давно зібралися на хмаринці янголи й почали розмірковувати про життя людей. Про всі ті земні турботи, що зустрічаються на кожному кроці.

І як думаєш, що вигадали небесні мешканці? А вимудрували вони ось що...

— Якщо поєднати добро і співпереживання, ми отримаємо милосердя, — сказав один із янголів.

— А якщо до вірності додати дружбу? — вголос розмірковував другий.

- Тоді ми отримаємо віру, — відповів третій.
- Але ж нам потрібно створити любов! — зауважив четвертий.
- Так, так, так, — затріпотіли крилами янголи. — Любов!

І тут радісно вигукнув один із них:

- Нам потрібно запитати в того, хто знає, що таке любов! У того, в кого це почуття ніколи не мине!
- А хіба є така людина? — здивовано в один голос запитали небесні мешканці
- Так! — щасливо засяяв янгол. — Я знаю таку!
- Хто вона? У якій країні живе?
- Зараз я вам покажу.

Янгол сплеснув тричі в долоні. Перед білокрилими братами з'явилася скринька, яка просто висіла в повітрі, сяяла і співала!

Відчинившись, скринька показала маленького хлопчика. Він грався на дитячому майданчику разом з іншими дітьми. Янголи здивовано поглянули на свого товариша. А той задоволено усміхався.

- Погляньте лишень на цього малюка, — лагідно проказав янгол. — Бачите, який він щасливий? Як обережно перекладає сонечко з руки на листочок, як ніжно пестить кошения?
- Але ж він ще маленький! — зауважив один із білокрилих. — А ми шукаємо того, хто знає, як зберегти в серці любов, як не втратити віру.
- Правильно, — спокійно продовжив янгол. — Але щоб чогось навчити іншого, потрібно самому це вміти. Щоб щось віддати, потрібно це мати...
- Це правда! — погодилися янголи.
- Так от, цей малюк вміє все, що ми шукаємо. У його серці немає зла, воно наповнене любов'ю.
- Але ж він буде рости, й розчарування зроблять його таким, як і інших.
- Ось про це ми й повинні з вами потурбуватися. Нам потрібно взяти малого під свою опіку. І коли він виросте, зможе навчити любові своїх дітей, а ті передадуть ці знання своїм дітям.
- Ти правий! — радісно затріпотіли крилами янголи.

Відтоді небесні мешканці почали допомагати хлопчику.

Обговорення змісту казки здійснюється з опорою на життєвий досвід учнів.

- Діти, на що надихає ця казка?
- Чому такі якості, як любов та вдячність, важливі в житті людини?
- Подякувати людям, які нас оточують, за любов, допомогу та добрі справи ми можемо через власноруч створені вироби.
- Отже, на сьогоднішньому уроці ми будемо виготовляти янголят із тканини і стрічок, яких зможемо подарувати близьким людям як символ оберегу.

2.3. Оголошення теми та проектування цілей уроку.

Тема уроку: «Ми вдячні. Янголятко оберіг. Види та властивості тканини. Оздоблення виробів з тканини.

- Що ви очікуєте від уроку?
- Спробуємо разом скласти план нашого уроку.

3) Засвоєння технології виготовлення виробу.

3.1. Аналіз технології виготовлення виробу та підготовча робота до її засвоєння (робота в групах).

Завдання для учасників групи: «Прочитайте статтю. Розгляньте уважно видані вам зразки тканин. Оберіть з них ту, яка відповідає опису. Визначте, чим відрізняється лицьовий та виворітний боки обраної тканини? Результати спостережень занесіть в таблицю.

Учні разом з вчителем досліджують різні джерела інформації про об'єкт проектування:

- історичні відомості походження ляльки-мотанки?
- чому лялька зветься мотанкою?
- яке призначення ляльки-оберега?
- як оздобити ляльку-мотанку?

3.2. Дизайн проектування виробу:

3.2.1. Аналіз об'єкта проектування.

Вчитель демонструє ідеї виготовлення виробу (зразки виробів, малюнки, слайди, макети).

- Яку проблему можна вирішити за допомогою виготовленого виробу? Учні аналізують інформацію, конструкцію виробів та визначають і пояснюють для чого проектують і виготовляють виріб.

3.2.2. Моделювання та конструювання об'єкта проектування.

- Уважно розглянь подані варіанти ляльок-мотанок. Через малюнок запропонуй власний варіант ляльки.
- Визначте розміри характеристики майбутнього виробу. — зробити креслення деталей виробу, який будете використовувати
- Підберіть матеріали, інструменти для виготовлення виробу
- Здійсніть розрахунок необхідної кількості тканини та оздоблювальних матеріалів

3.2.3. Визначення технологічної послідовності виготовлення виробу.

Визначте послідовність технологічних операцій виготовлення зображеного виробу.

1. підготуйте суцільний квадратний клаптик білої тканини.
2. покладіть на середину тканини сформовану кульку вати, щоб виготовити голову янголятка.
3. обгорніть кульку вати клаптиком тканини та обмотайте її ниткою — голова янголятка готова.
4. сформуєте крила: перев'яжіть нитку навхрест з обох боків та закріпіть її на поясі янголятка.
5. зав'яжіть на голові янгола стрічку та спробуйте творчо оздобити виріб.

4) Реалізація технології виготовлення виробу.

4.1. Повторення правил безпечної праці.

Визначте яких правил безпечної праці варто дотримуватись на уроці?

4.2. Самостійна предметно-перетворювальна діяльність учнів.

5) Підсумок уроку (рефлексія).

5.1. Підсумкова бесіда.

Повернемося до таблиці «ЗХД» та заповнимо третій стовпчик («Дізналися»).

Що нового ми дізналися на уроці?

<i>Знаю</i>	<i>Хочемо знати</i>	<i>Дізналися</i>

5.2. Аналіз та оцінювання результатів проєктно-технологічної діяльності учнів (метод «інтерв'ю»).

Чи досягнута мета уроку?

Якщо ні, то чому?

Яке значення має створений виріб для оточуючих і навколишнього середовища?

Чи достатньо було вироблено ідей для створення виробу? Чи відповідає готовий виріб розробленим критеріям (вимогам)?

Чи якісно виготовлений виріб?

Які недоліки допущені?

Що могло бути зроблено краще?

Який етап уроку був найцікавішим?

Наскільки оптимально був використаний час, матеріали? Якими й чиїми порадами скористався?

Які проблеми залишилися не розв'язаними? Чому?

Які відчуття, емоції виникали в процесі діяльності?

Де зможете використати свій виріб? (подарунок, як знак вдячності, оберіг для знайомих та рідних, для українських воїнів).

- Придумайте гру, в якій можна використати виготовлені вироби, та правила до неї (наприклад, «Побажання від янгола», «Комплімент від янгола», «Вдячність янголу-охоронцю»).

Тема: Ми різні, але дружні

Очікувані результати освітнього процесу:

Учень/учениця:

усвідомлює свою індивідуальність, поважає інакшість друзів; активізує особистісну позицію в колі друзів;
 відкриває нові можливості паперу для виготовлення виробів; розвиває образну уяву, навчається конструювати і моделювати вироби,
 знаходить несподівані варіанти їх застосування;
 дбайливо використовує папір;
 власноруч виготовляє паперову гірлянду;
 разом з однокласниками випробовує гірлянду та застосовує її в навчальній та ігровій діяльності

Орієнтовне забезпечення освітнього процесу

Матеріал до вступної бесіди (мультимедійна презентація, підручник, фотографії, посібники, відеоролики, фільми, мультфільми тощо);
 зразки пірлянд, виготовлених різними способами, шаблони різних форм, посібник; легкий картон або міцний папір, ножиці, клей ПВА, клейка стрічка, ручки, маркери, олівці, декоративні матеріали: обрізки паперу і тка-нини, гудзики, мереживо, наклейки, блискітки тощо;
 інструкція з організації безпечної роботи, правила роботи з ножицями

Мотивація освітньої діяльності

Проблемна життєва ситуація

На далекій планеті жили однакові люди: однакового зросту й комплекції, однаково одягалися, гралися, мали однакові захоплення і смаки, однаково сварилися. Одним словом, у них однаковим було абсолютно все! А стали ці люди такими, тому що колись дуже заздрили одне одному, хотіли бути не та-кими, якими є насправді.

Опора на життєвий досвід

Чим різняться люди? (віком, статурою, характером, зовнішністю)

Добре чи погано те, що всі ми різні?

А що коли б на нашій планеті всі люди і навіть тварини були схожі одне на одного і нічим не відрізнялися?

Чи цікаво жити у світі клонів?

Якими ми будемо виготовляти паперових людей - однаковими чи неповторними? Чому?

Керована практика. Рефлексія. Підсумок

Навчальний посібник зошит-альбом «Дизайн і технології», с. 69-71

- обговорити важливість неповторності кожної людини, сили дружби і допомоги одне одному;

- підготувати матеріал для створення гірлянди «Коло друзів»;
- продемонструвати послідовність виготовлення прлянди;
- продумати стиль оздоблення для кожного друга як частинки однієї гірлянди;
- виготовити гірлянду за зображеннями;
- виставити роботи учнів у класі, об'єднавши всіх паперових чоловічків у ланцюжок за допомогою клейкої стрічки або степлера;
- пофантазувати, з чого ще можна зробити гірлянду (букви, цифри тощо);
- сприяти об'єктивованому оцінюванню, презентуванню і застосуванню виготовлених виробів за призначенням

Ігрова діяльність

1. Гра «Усі ми різні»

Учитель розкладає в різних місцях кімнати чотири кольорові кубики (червоний, зелений, жовтий, синій) і звертається до дітей:

- За моєю командою - «плескання долонями» - виконуйте такі завдання:

1. До червоного кубика мають підійти хлопчики, а до зеленого - дівчатка.

2. До жовтого кубика мають підійти ті, хто народився влітку; до червоно-го - восени; до синього - взимку, до зеленого - навесні. (Можливі інші варіанти об'єднання дітей у групи, наприклад за кольором очей та волосся.)

3. Вишикуйтесь у колону за зростом - від найнижчого до найвищого.

4. Біля синього кубика мають зібратися ті, хто вважає себе спокійним і врівноваженим, біля жовтого - рухливим та жвавим.

5. Біля червоного кубика мають стати ті, хто любить танцювати; біля синьо-го - співати; біля жовтого - читати вірші; зеленого - грати на музичному інструменті.

Після завершення гри вчитель наголошує на тому, що є багато ознак, за якими ми люди подібні і різняться. Незаперечним є той факт, що не існує цілком однакових людей

Цікавинки для заняття (QR-коди у посібнику учня, поетичні, рухливі увилінки, ідеї, завдання)

1. Інформаційно-пізнавальна бесіда (із мультимедійним супроводом):
youtube.com/watch?time_continue=6&v=wwm0go0EbNA.

11 листопада 2013 р. у Лондоні в центрі Southbank було поставлено світовий рекорд: створено найдовшу паперову гірлянду з 45 282 різних паперових ляльок. У ланцюжку, взявшись за руки, з'єднані хлопчики, дівчатка, звірі, мон-

стри, прибульці та інші істоти. Частинки для гірлянди робили і надсилали люди з різних країн світу.

2. Прийоми виготовлення гірлянди без клею: [youtube.com/watch?time_continue=47&v=vOCQL_JtEqY](https://www.youtube.com/watch?time_continue=47&v=vOCQL_JtEqY); [youtube.com/watch?v=CYXxoVbPzqI](https://www.youtube.com/watch?v=CYXxoVbPzqI).

3. Вірш про дружбу:

У житті усім потрібна дружба:

І для розваг, і для журби, й для служби.

Із другом легше в світі жити,

Але й дружити треба вміти.

Слід другові допомагати,

В пригоді завжди захищати,

Слід жарти друга розуміти й самому жартувати вміти.

Коли ж якась нерозуміння,

Потрібно виявить терпіння.

При сварці - швидше помиритись:

Не варто з друзями сваритись.

Оксана Сенатович

Дизайн і технології. 1 клас : навчально-методич-ний посібник для вчителя / Т. С. Мачача, Т. В. Стрижова, С. А. Собецька, Н. М. Оголюк. К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. - 64 с.

**Програма для молодших школярів
«Толерантний світ»**

Програма «Толерантний світ» допоможе учням початкової школи зрозуміти важливість і необхідність толерантності в сучасному світі та житті молодших школярів, ознайомить з правилами толерантного спілкування й взаємодії, допоможе оволодіти навичками толерантної поведінки з оточуючими людьми. Завдання програми виховної діяльності для формування толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності «Толерантний світ»:

- розширювати, збагачувати, систематизувати, узагальнювати, уточнювати уявлення молодших школярів про толерантність, толерантну особистість;

- ознайомити з правилами толерантного спілкування, толерантної взаємодії з оточуючими людьми;

- сприяти виявленню доброзичливості, чуйності, співчуття, співпереживання, терпимого ставлення до інших людей;

- формувати досвід толерантного спілкування і толерантної поведінки з оточуючими людьми;

- створювати умови для виявлення толерантних учинків.

Програма «Толерантний світ» передбачає проведення різноманітних форм проведення виховної діяльності. Для успішного формування толерантності перевага надавалася інтерактивним, таким як: тренінги, виховні ситуації, ранкові зустрічі, ігри та вправи, уявні подорожі, усні журнали, творчі завдання з малювання, художньої праці, перегляд і обговорення мультфільмів, художніх творів, їх інсценізація, проектна діяльність.

Структура програми

Тематика занять	Клас
Виховні години	
«Толерантний світ», «Толерантна людина», «Я – неповторний і унікальний», «Як стати толерантним»	1
«Мандрівка до країни толерантності», «Я поважаю себе», «Я поважаю інших», «Правила толерантності», «Толерантні друзі»	2
«Подорож до країни толерантності», «Мої друзі – неповторні та різні», «Я спілкуюсь толерантно», «Я поводжусь толерантно», «Наш толерантний клас»	3
«Такий різний світ», «Правила толерантного спілкування», «Правила толерантної поведінки», «Як вирішувати конфлікти», «Толерантна сім'я»	4

Уявні подорожі, мандрівки, ігри-подорожі	
«Мандрівка до країни Толерантності»	2
Уявна гра-подорож до Країни Толерантності	3
Ранкові зустрічі	
Тренінг «Я – толерантний. Я – толерантна»	
«Такій різний світ»	1
«Толерантність – що це?», «Толерантна людина: яка вона?», «Я пишаюсь собою», «Комплімент»	2 3
«Гальявина толерантності», «Я – єдиний у світі», «Я поважаю інших»	4
«Терези толерантності», «Як спілкуватись толерантно?», «Я – толерантний друг»	
Ігри-драматизації	
«Рукавичка» (українська народна казка)	1
В. Нестайко «Незвичайні пригоди в лісовій школі» (уривки), В. Чухліб «Колискова для ведмедів»	2 3
О. Комова «Незадоволена Генрієтта», А. Ліндгрєн «Пеппі Довгапанчоха» (уривки) та інші.	4
Читання й обговорення художніх творів дитячої літератури	

Українські народні казки: («Солом'яний бичок», «Дві білочки», «Два цапи», «Гуска та риба», «Бджоли та ведмідь», «Коза-дереза», «Чому гуси миються у воді, коти – на печі, а кури порпаються в поросі», «Їжачок та дівчинка», «Ворона, білка та їжак», «Крилатий, волохатий та масляний», «Котигорошко»); зарубіжні народні казки: «Чому зимою ялинка зелена?», «Як з'явилися перші метелики?»; «Я – Сам»;	1
Ю. Бедрик «Тьотя Бегемотя», О. Буцень «Гуля», В. Дорошенко «Пригоди Олі та Солі», М. Пономаренко «Як м'яч став веселий», «Ожеледь», Г. Усач «Як зайчик Кося знайшов собі друга», Ю. Ярмиш «Про Андрійка і чашку», С. Маршак «Казка про нерозумне мишеня», Ш. Перро «Чарівниці»;	2
Ю. Бедрик «Чемний Вовчик», П. Воронько «Їжачок», Л. Гнатюк «Їжак», Є. Гуцало «Лис зустрів у лісі лиса», Л. Коваль «Кицька Мурка», О. Комова «Співаюче слоненятко», А. Коцур «Як кошени з хвостиком посварилося», І. Мацко «Медовий Сухарик», В. Моруга «Мурашка, коник і сонечко», В. Нестайко «Кеша Реша, або Казка про пісню», Д. Павличко «Дівчинка Алісія», М. Пономаренко «Що буває, коли пісеньку	3

образять»,	
------------	--

<p>І. Світличний «Як Гусак говорив: «Так-так-так», «Слухала лисичка солов'я», І. Сенченко «Як Олеся заснула в квітці», М. Слабошпицький «Що ж буде з Костиком?», В. Сухомлинський «Пелюстки і квітка», Ю. Ярмиш «Слонятко, що любило танцювати», Г. Андерсен «Стійкий олов'яний солдатик», «Ромашка», Г. Фаллада «Історія про мамину казку»;</p> <p>О. Бусенко «Паперовий янгол», О. Буцень «Полохливий гриб», Є. Гуцало «Ворона з Лісабона і крук із Прилук», І. Калинець «Повітряна кулька»,</p> <p>Г. Макуліна «Пригоди коника Стрибунця», М. Микицей «Будинок, який умів розмовляти», Л. Мовчун «Арфа для павучка», «Політ рожевої мрії», О. Овчар «Кольорові пригоди чорного котика», Д. Павличко «Папуга»;</p> <p>О. Пенюк «В пошуках веселки», М. Пономаренко «Капці для бабусі»,</p> <p>І. Світличний «Побрехеньки для Яремки», М. Стельмах «Заячий секрет»,</p> <p>Б. Комар «Загублені рукавички», А. Григоруk «Нещасливий день», «Гра в шашки», Д. Павличко «Гонорова ворона», М. Фролова «Щасливий день», Г.Х. Андерсен «Ялинка», «П'ятеро з одного стручка», О. Уальд «Хлопчик-зірка»</p> <p>Ю. Бедрик «Тьотя Бегемотя», О. Буцень «Гуля», В. Дорошенко «Пригоди Олі та Солі», М. Пономаренко «Як м'яч став веселий», «Ожеледь», Г. Усач «Як зайчик Кося знайшов собі друга», Ю. Ярмиш «Про Андрійка і чашку», С. Маршак «Казка про нерозумне мишеня», Ш. Перро «Чарівниці»;</p> <p>Ю. Бедрик «Чемний Вовчик», П. Воронько «Їжачок», Л. Гнатюк «Їжак»,</p> <p>Є. Гуцало «Лис зустрів у лісі лиса», Л. Коваль «Кицька Мурка», О. Комова «Співаюче слоненятко», А. Коцур «Як кошенья з хвостиком посварилося», І. Мацко «Медовий Сухарик», В. Моруга «Мурашка, коник і сонечко»,</p> <p>В. Нестайко «Кеша Реша, або Казка про пісню», Д. Павличко «Дівчинка Алісія», М. Пономаренко «Що буває, коли пісеньку образять»,</p>	
---	--

<p>І. Світличний «Як Гусак говорив: «Так-так-так», «Слухала лисичка солов'я», І. Сенченко «Як Олеся заснула в квітці», М. Слабошпицький «Що ж буде з Костиком?», В. Сухомлинський «Пелюстки і квітка», Ю. Ярмиш «Слонятко, що любило танцювати», Г. Андерсен «Стійкий олов'яний солдатик», «Ромашка», Г. Фаллада «Історія про мамину казку»;</p> <p>О. Бусенко «Паперовий янгол», О. Буцень «Полохливий гриб», Є. Гуцало «Ворона з Лісабона і крук із Прилук», І. Калинець «Повітряна кулька»,</p> <p>Г. Макуліна «Пригоди коника Стрибунця», М. Микицей «Будинок, який умів розмовляти», Л. Мовчун «Арфа для павучка», «Політ рожевої мрії», О. Овчар «Кольорові пригоди чорного котика», Д. Павличко «Папуга»;</p> <p>О. Пенюк «В пошуках веселки», М. Пономаренко «Капці для бабусі»,</p> <p>І. Світличний «Побрехеньки для Яремки», М. Стельмах «Заячий секрет»,</p> <p>Б. Комар «Загублені рукавички», А. Григоруk «Нещасливий день», «Гра в шашки», Д. Павличко «Гонорова ворона», М. Фролова «Щасливий день», Г.Х. Андерсен «Ялинка», «П'ятеро з одного стручка», О. Уальд «Хлопчик-зірка»</p>	<p>3</p> <p>4</p>
---	-------------------

Перегляд і обговорення мультфільмів	
<p>«Дзеркальце» (реж. П. Носов, «Союзмультфільм»), «Про всіх на світі» (реж. Є. Пружанський, «Київнаукфільм»), «Просто так» (реж. С. Аристакесова, «Союзмультфільм»), «Свара» (реж. В. Костилева, «Київнаукфільм»);</p>	<p>1</p>
<p>«Курча в клітиночку» (реж. Л. Зарубін, «Київнаукфільм»), «Найбільший друг» (реж. П. Носов «Союзмультфільм»), «Найменший гном» (реж. М. Каменецький, «Союзмультфільм»), «Чарівні окуляри» (реж. Є. Пружанський, «Київнаукфільм»);</p>	<p>2</p>
<p>«День, коли щастить» (реж. Ж. Вітензон, «Київнаукфільм»), «Капітошка» і «Капітошко, повертайся!» (реж. Б. Храевич, «Київнаукфільм»), «Пригоди Кота Леопольда» (реж. А. Резніков, «Екран»);</p>	<p>3</p>
<p>«Вінні Пух та всі, всі, всі» (реж. Ф. Хитрук, «Союзмультфільм»), «Гидке каченя» (реж. В. Дегтярьов, «Союзмультфільм»), «Капризна принцеса» (реж. В. і З. Брумберг), «Квітка-Семіцвітка» (реж. Ф. Хитрук, «Союзмультфільм»).</p>	<p>4</p>
Ігри та ігрові вправи	

<p>«Як ми розуміємо толерантність?», «Асоціативний куц», «Хто я?», «Це здорово!», «Ім'я», «Ми та наші імена», «Назви емоційний стан сусіда», «Відверта радість», «Іграшки, що ожили», «Розвеселити партнера», «Фея доброти», «Розтисни кулачок», «Малюємо разом», «Будь ласка», «Вчений»; «Розшифруй слово», «Дерево Толерантності», «Я вмію», «Я –</p>	<p>1 2</p>
<p>інший», «Мій портрет в проміннях сонця», «Оплески», «Який я?», «Чарівна скринька», «Картопля», «Знайди свою емоцію», «Олівець на двох», «Давай дружити», «Комплімент», «Промінці сонця»; «Абетка толерантності», «Емблема толерантності», «Кошик», «Віночок толерантності», «Витинанка», «Віддзеркалення», «Три обличчя», «Допоможи сліпому», «Добрі ельфи», «Мурашки», «Прошу – не треба», «Привітання»; «Дієта для толерантних», «Терези толерантності», «Хто це?», «Моя емблема», «Будь впевненим у собі!», «Чарівна крамниця», «Перетворення», «Посудомийна машина», «Фарби», «Життя у лісі», «З'єднувальна нитка», «Ярлики», «Біла Ворона», «Якщо я тебе правильно зрозумів», «Намісто унікальності», «Збір валізи».</p>	<p>3 4</p>
<p>Виховні ситуації</p>	
<p>«Велосипед», «На подвір'ї», «На змаганнях», «У цирку», «Поламана іграшка», «Гра», «За партою», «Цукерки», «Знайди рішення» (1-10)</p>	<p>1-3</p>
<p>«Зустріч подружки після хвороби», «Незнайомка».</p>	<p>4</p>

Канішевська Л. В. Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика : монографія / Л. В. Канішевська, І. Г. Сухопара – К. : Компринт, 2017. – 403 с.

Гра-подорож до Країни Толерантності (3 клас)

Мета: ознайомити учнів з поняттям «толерантність», формувати уявлення про толерантну поведінку; виховувати почуття поваги до відмінностей інших людей; викликати у вихованців бажання робити толерантні вчинки.

Обладнання: карта подорожі, плакат «Довідка з словників», «Наші права», «Дерево толерантності», «Толерантність», казкові персонажі, серветки, кольорові олівці, фломастери, папір.

Хід гри-подорожі

Організаційний момент.

Привітання.

Повідомлення теми і мети гри-подорожі.

Вчитель: Сьогодні ми відправимось у подорож до Країни Толерантності. Ви бачите її на карті. Ми будемо подорожувати по станціях. Наше завдання сьогодні зрозуміти що таке толерантність, чому вона нам потрібна, навчитися виявляти толерантне ставлення один до одного.

Станція «Повчальна»

Слухання легенди.

Зустрілись одного разу білошкірий і чорношкірий чоловік. Та й стали розмовляти:

– Який ти потворний, негре. Неначе увесь сажею вимазаний, – сказав білий. Чорний зневажливо зіщулився і сказав:

– Який ти потворний, білий! Неначе тебе всього обернули папером. Сперечалися вони, сперечалися, ніяк не могли дійти згоди і вирішили піти до мудреця.

Вислухав їх мудрець і сказав білому:

– Подивися, який красивий твій чорний брат. Він чорний, як південна ніч, і в ній, подібно до зірок, сяють його очі...

Потім мудрець звернувся до чорношкірого:

– А ти друже, подивися, який красивий твій білий брат. Він красивий як білий сніг, що лежить і виблискує на вершинах гір, а волосся його – кольори сонця.

Негр і білий чоловік присоромилися своєї суперечки і помирилися. А мудрець подумав: «Як добре, що всі ми різні. А то жити було б так нудно!».

Обговорення за запитаннями:

– Чи погоджуєтесь Ви з думкою мудреця? Чому?

– Чому навчає нас ця легенда?

Вчитель: На нашій планеті існує дуже велика кількість різних людей. Всі ми несхожі один на одного, і тому світ навколо різноманітний і цікавий. Щоб мирно співіснувати, нам треба навчитися розуміти і поважати відмінності інших, тоді й інші будуть сприймати наші відмінності. Щоб більше дізнатися про відмінності інших вирушаємо на станцію «Дослідну».

Станція «Дослідна»

Вчитель: Давайте проведемо дослід. Усі одночасно виконуйте дії, які я буду називати. Візьміть серветки, що лежать перед вами.

Вправа «Витинанка»

1. Складіть серветку навпіл. 2. Відірвіть верхній правий кут. 3. Знову складіть навпіл. 4. Відірвіть правий верхній кут. 5. Знову складіть. 6. Знову відірвіть верхній правий кут. 7. Складіть серветку надвоє. 8. Якщо можна, відірвіть правий верхній кут. 9. Розгорніть аркуш і покажіть іншим.

Обговорення за запитаннями:

- Чому всі серветки різні?
- Що ми дослідили?
- Чому навчає цей дослід?

Вчитель: Для того щоб нам – таким різним, жити, вчитися, дружити, грати, співпрацювати разом та не сперечатись одне з одним потрібна толерантність. Дізнаємось про неї на станції «Довідниковій».

Станція «Довідникова»

На плакаті подані довідки з словників.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – термін, що ним позначають доброзичливе або при наймі стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (Філософський енциклопедичний словник).

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Толерантність – це єдність в різноманітті (Декларація толерантності).

ТОЛЕРАНТНІСТЬ є ознакою впевненості в собі й усвідомленості власних позицій, ознакою відкритості для інших (Філософський енциклопедичний словник)

ТОЛЕРАНТНИЙ – поблажливий, терпимий до чийхсь думок, поглядів, вірувань тощо (Великий тлумачний словник сучасної української мови).

Обговорення за запитаннями:

- Як Ви зрозуміли, що таке толерантність?
- Для чого вона потрібна?
- Яку людину можна назвати толерантною?
- Чи хотіли б ви бути толерантними?

Вчитель: Толерантність – це розуміння, повага відмінностей інших людей, невтручання в думки, почуття, переживання, смаки іншої людини.

Толерантність дає можливість різним людям жити разом, дружити, навчатись, співпрацювати. Щоб більше дізнатися про толерантну людину відправимося на станцію «Творчу».

Станція «Творча»

Вчитель: Толерантні люди краще знають самих себе, причому не тільки свої переваги, але й свої недоліки, тому менш задоволені собою і більше

працюють над своїми недоліками. Толерантна людина зазвичай почуває себе в безпеці, впевнена, що проблеми, загрози завжди можна подолати. Толерантні люди не перекладають своєї відповідальності на інших і не намагаються у всьому звинувачувати інших. Толерантна людина визнає світ у його різноманітності та готова вислухати будь-яку точку зору.

Вправа «Розшифруй»

Давайте спробуємо до кожної літери слова толерантність назвати риси характеру, притаманні толерантній людині (на дошці у стовпчик записане слово толерантність, учні по черзі називають риси характеру і виходять записувати їх).

Т – товариський, турботливий, творчий О – об'єктивний, оригінальний, оптимістичний Л – лояльний, лагідний, ласкавий, людський Е – енергійний, елегантний Р – розсудливий, рішучий, радісний А – активний Н – надійний, наполегливий Т – терпимий, терпеливий, тактовний Н – незалежний І – ініціативний, інтелігентний С – співчутливий, стриманий, самостійний, справедливий Г – тактовний Ї

Вчитель: Толерантні люди мають багато друзів, їх поважають, з ними хочуть спілкуватися, товаришувати, тому що вони поважають думки інших. Більше дізнатися про толерантних персонажів ми зможемо на станції «Казковій».

Станція «Казкова»

Вправа «Знайди толерантних персонажів»

Серед персонажів казок знайдіть толерантних героїв і поясніть чому Ви так вважаєте.

Учням пропонуються малюнки персонажів творів: Пеппі Довгапанчохи, Аніки, Томмі; Гидкого каченяти, матері-качки, старої качка; Нерозумного мишеняти, мишки-матері; Малюка і Карлсона; Попелюшки і Мачухи, сестер, принца; Буратіно, Мальвіни, П'єро, Артемона, Карабаса Барабаса.

Бесіда за запитаннями:

– Які персонажі казок Вам більше подобаються?

– Яких персонажів Ви хотіли б наслідувати? Чому?

Вчитель: Толерантні персонажі викликають у нас симпатію, доводять, що толерантність важлива і необхідна риса сучасної людини. Для того щоб більше дізнатися про закони і бути законослухняним громадянином України вирушаємо на станцію «Правову».

Станція «Правова»

Вчитель: Незважаючи на те, що ми всі різні, ми всі рівні перед законом, ми всі однаково можемо використовувати свої права. Право однієї людини закінчується там, де починається право іншої. Ми можемо робити лише те, що не шкодить іншим, не порушує їхні права. Які ж вони наші права?

На плакаті зазначені статті законів України та світу.

Конституція України

Стаття 21. Усі люди є рівні і вільні у своїй гідності та правах. Права і свобода людини є невідчужуваними і непорушними.

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Декларація прав дитини

Принцип 10. Дитина повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей.

Вчитель: Всім людям надаються однакові права і кожен має їх дотримуватись і не порушувати прав інших людей. А ми вирушаємо до станції «Малюнкової».

Станція «Малюнкова»

Вчитель: Що Ви уявляєте, бачите, коли кажемо про толерантність? З яким образом вона пов'язана?

Вправа «Намалюй емблему толерантності»

Давайте намалюємо емблему толерантності. Учні об'єднуються у невеликі групи.

Представлення і пояснення емблем.

Вчитель: Чи цікаво Вам дізнатися наскільки Ви толерантні? Тоді рушаємо на станцію «Пізнавальна».

Станція «Пізнавальна»

Вчитель: Чи можна вас вважати толерантними людьми? Відповісти на це питання нам допоможе тест.

Тестування.

1. Чи любиш ти слухати більше, ніж говорити?
 2. Чи завжди ти можеш знайти тему для розмови навіть з малознайомою людиною?
 3. Чи завжди ти уважно слухаєш співрозмовника?
- 324
4. Чи любиш давати поради?
 5. Якщо тема розмови не цікава тобі, чи покажеш ти це співрозмовникові?
 6. Чи дратуєшся ти, коли тебе не слухають?
 7. Чи є у тебе власна думка з будь-якого питання?
 8. Якщо тема розмови тобі мало знайома, чи станеш ти розвивати її?
 9. Чи любиш ти бути в центрі уваги?

10. Чи є хоча б три предмети, у яких ти добре розбираєшся і маєш міцні знання?

11. Чи гарний ти оратор?

Постав собі по одному балу за відповідь «так» на питання 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

Підрахуй результати:

1-3 бала

На жаль, спілкуватися з тобою вкрай важко і неприємно. Чи ти мовчун, з якого не витягнеш ані слова, чи ти, навпаки, такий товариський, що оточуючі тебе друзі намагаються уникати с тобою спілкування. Візьми це до уваги!

4-9 балів

Ти, здебільшого, приємний і уважний співрозмовник, хоча іноді буваєш і досить розсіяним. Найчастіше це відбувається тоді, коли ти не в дусі, однак адже в цей час ти і не вимагаєш особливої уваги до своєї персони.

9-11 балів

З тобою на рідкість приємно спілкуватися! Друзі просто не можуть без тебе обійтися. Ти – душа будь-якої компанії! От тільки постає питання – чи щирий ти з друзями?

Вчитель: Тепер Ви знаєте наскільки толерантні. Проявляти толерантність – це означає слухати, розуміти один одного, ставитися один до одного терпимо. А як бути толерантним? Дізнаємось на станції «Природничій».

Станція «Природнича»

Вправа «Дерево Толерантності»

Вчитель: Пропоную Вам посадити і виростити уявне дерево Толерантності. Нехай наше дерево розпустить листочки і зазеленіє. Крону дерева складемо з листочків з вашими висловлюваннями про те, що потрібно робити, щоб наш клас став толерантним.

Листочки приклеїмо до дерева:

- співчувати;
- розуміти інших;
- поважати думку інших;
- поважати свої права та права інших;
- підтримувати;
- терпіти;
- прощати;
- співчувати;
- бути доброзичливими;
- бути милосердними;
- бути чуйними;
- бути готовими до примирення;
- слухати і розуміти інших;
- визнавати інших.

Підсумок.

Вчитель: Наша подорож завершена. Що нового Ви дізнались? Чому навчилися?

Продовжіть фразу «Я буду ...» (толерантним, привітним, турботливим, ввічливим, делікатним, уважно слухати і розуміти інших, поважати думку інших, поважати права інших).

Опитувальник «Характер прояву емпатійних реакцій і поведінки в дітей» (А. Щетинникова)

№	Прояв емпатійних реакцій і поведінки	Часто Інколи Ніколи
1	Виявляє інтерес до емоційної поведінки інших	
2	Спокійно здалеку дивиться на дитину, яка переживає якийсь стан	
3	Підходить до дитини, яка щось переживає, спокійно дивиться на неї	
4	Намагається привернути увагу дорослого до емоційного стану іншої дитини	
5	Яскраво, емоційно реагує на стан іншого, заражується ним	
6	Реагує на переживання іншого, говорячи при цьому: «А я не плачу», «А в мене теж...»	
7	«Зображує» співчуття, дивлячись при цьому на дорослого, очікуючи від нього схвалення, підтримки	
8	Повідомляє дорослому, як пожалів (ла), допоміг(ла) іншому	
9	Пропонує щось дитині, яка переживає емоційний стан (іграшку, цукерку тощо)	
10	Встає поряд з іншим, безпорадно дивиться на нього, на дорослого	
11	Виявляє співчуття лише на прохання дорослого (заспокоює, обіймає тощо)	
12	Активно залучається до ситуації, за власною ініціативою допомагає.	

Картка педагогічних спостережень

Об'єкт: учні 1–4 класів.

Мета: визначити рівні сформованості толерантності в молодших школярів.

Місце спостереження: уроки, перерви, позаурочна виховна діяльність.

Результати експерименту фіксуються вчителями за схемою:

Прізвище, ім'я учня _____

Рік народження _____ клас _____ навчальний рік _____

1. Виявлення толерантності до оточуючих _____

2. Рівень сформованості вмінь виявляти:

доброзичливість _____

співчуття _____

співпереживання _____

терпиме ставлення до інших _____

контролювати власну поведінку _____

Умовні позначки: «В» – високий рівень сформованості вмінь; «С» – середній рівень; «Н» – низький.

Додаток Е

Варіанти тем та завдань проєктно-технологічної діяльності з
формування толерантності молодших школярів:

Тема, мета, завдання	Зміст	Форма організації
<p>Що таке «толерантність»? Якою є толерантна людина? Витовлення аплікації «Дерево толерантності»</p> <p>Мета: формування в дітей уявлень про толерантність, толерантну особистість</p> <p>Завдання: Ввести поняття «толерантність», допомогти дітям побачити спільні цінності, які об'єднують усіх людей, не дивлячись на національну приналежність, спосіб життя, уподобання в одязі, їжі та ін.</p>	<p>Розповідь про поняття «толерантність», обговорення показників поняття.</p> <p>Розв'язання в групах проблемних ситуацій морального вибору, виявлення критеріїв толерантності та інтолерантності.</p> <p>Бесіда «Булінг: хто винен?»</p> <p>Складання кінцівки історії.</p> <p>Створення плакату «Толерантна людина» (визначення якостей толерантної особистості)</p> <p>Бесіда «Чи треба бути толерантним?»</p> <p>Рефлексія: «Дерево толерантності» (учні пишуть на листочках, з кольорового паперу якості толерантності, які в них є, в середині ті, які вони хочуть розвинути).</p>	<p>«Мікрофон», «Незакінчене речення», Групова робота: витовлення аплікації «Дерево толерантності»</p>
<p>Моя багатонаціональна Україна.</p> <p>Мета: розширити знання учнів про українців та представників інших народів, які живуть в</p>	<p>Робота з мапою України. Знайомство з жіночим та чоловічим одягом різних областей України та народів, які тут проживають.</p> <p>Слухання казок, прислів'їв, колискових</p>	<p>Заняття - мандрівка (індивідуальні завдання готують дома діти з батьками), ігри, спрямовані на знайомство з</p>

<p>країні, формувати позитивне ставлення до різних етнічних груп. <i>Завдання:</i> ознайомити дітей з традиціями, звичаями різних народів, які живуть в Україні; формувати почуття поваги до національних традицій, виховувати почуття взаєморозуміння та товариськості; формувати поняття «справжня дружба»; ознайомити з фольклором різних областей України</p>	<p>представників різних етносів. Визначення спільних рис: ставлення до добра і зла, честі, гідності, справедливості. Розповіді дітей про історичних особистостей-представників народу. Складання «Правил дружньої взаємодії»</p>	<p>культурою народів України <i>Групова практична робота:</i> «Виготовлення класного куточка»</p>
<p>Народні свята українців та народів, які живуть в Україні Зимові свята, весняні, літні, осінні. Мета: розширити знання про людей, які живуть в Україні, їхні права, звичаї, культуру. Завдання: формувати уявлення про Україну багатонаціональну, виховувати позитивне ставлення до представників інших народів, які навчаються разом, до їхнього фольклору, звичаїв.</p>	<p>Робота з мапою України Презентації дітей про: Традиційні свята різних народів, (порівняльний аналіз), Цікаві традиції, особливості національної кухні.</p>	<p>Ярмарок смаколиків «Кольорове різнобарв'я» (діти з батьками готують традиційне блюдо національної кухні, презентують його)</p>
<p>Подорожуємо світом Мета: розширити знання про народи Землі, формувати позитивне ставлення до представників народів світу.</p>	<p>Робота з мапою світу Обговорення за планом: - розташування країни, природні особливості; - мова, символіка; - традиційні заняття; - традиційні свята та</p>	<p>Робота в парах (дома діти з батьками готують презентації та завдання для вікторини) Групова робота: «Виготовлення виробів»</p>

<p>Завдання: виховувати толерантне ставлення до всіх людей різних національностей, повагу до вірувань, законів життя, свят і традицій; Ознайомити з фольклором різних народів світу; Довести значущість загальнолюдських цінностей.</p>	<p>одяг, -особливості фольклора; - історичні особистості. Завдання «Привітайся з незнайомцем» (розв'язання проблемних ситуацій) Вікторина «Столиці країн світу»</p>	<p>техніці оригамі»</p>
<p>Живемо в злагоді! Мета: Підведення підсумків Завдання: закріпити знання про необхідність толерантних стосунків в будь-якій ситуації, вміння безконфліктно взаємодіяти з людьми різних національностей, вірувань, соціальної приналежності та індивідуальних особливостей</p>	<p>Складання календаря найцікавіших свят Обговорення тем «Життєві цінності людей світу», «Емоції та спілкування», «Правила ефективної роботи в команді», «Толерантне ставлення до...», «Лист закордонному другові»</p>	<p>Групова робота Виготовлення скрапбукінгу на тему: «Толерантність – запорука миру!»</p>

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Замшилок С.У.

(підпис)